

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

РИЗАЕВ БАХТИЁР ХОЛЛИЕВИЧ

**НЕЪМАТ АМИНОВ ИЖОДИДА
ИЖТИМОЙ ВА АДАБИЙ-ҲАЖВИЙ ТИПЛАРНИНГ
БАДИИЙ ТАЛҚИНИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши- 2020

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**The contents of the dissertation abstract for a Doctor of Philosophy (PhD)
in Philological sciences**

Ризаев Бахтиёр Холлиевич

Неъмат Аминов ижодида ижтимоий ва адабий-ҳажвий типларнинг бадиий
талқини.....5

Rizaev Bakhtiyor Xollievich

Literary interpretation of social and literary-comic characters in the literary
career of Nemat Aminov.....21

Ризаев Бахтиёр Холлиевич

Художественное толкование социальных и литературно-юмористических
типов в творчестве Немата Аминова.....41

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....45

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМӢ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019 Fil.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМӢ КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

РИЗАЕВ БАХТИЁР ХОЛЛИЕВИЧ

**НЕЪМАТ АМИНОВ ИЖОДИДА
ИЖТИМОИЙ ВА АДАБИЙ-ҲАЖВИЙ ТИПЛАРНИНГ
БАДИИЙ ТАЛҚИНИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2020

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В.2019.3.PhD/Fil959 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) веб-саҳифанинг www.qarshidu.uz ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим портали www.ziynet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Тўраев Дамин,
филология фанлари доктори, профессор

Саримсоқов Баходир Исроқович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Ахмедова Шоира Насимовна,
филология фанлари доктори, профессор

Холмуродов Абдулхамид
филология фанлари доктори

Етакчи ташкилот:

Тошкент давлат педагогика университети

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «29» декабрь соат 18⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Қарши давлат университети, Бош бино 3-қават, Фаоллар зали (305-хона).

Диссертация билан Қарши давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (34 рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «19» декабрь куни тарқатилди.
(2020 йил 19 декабрь даги 33 рақамли реестр баённомаси).

Н.Н.Шодмонов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, ф.ф.д.

Г.Н.Тожиева
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.ф.д. (PhD).

Б.Йўлдошев
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси ўринбосари, ф.ф.д. проф.

КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида ҳажвий йўналиш, сатира ва юморнинг ижтимоий-эстетик функциялари, унда реалистик ва шартли тасвир хусусиятларини аниқлаш ва бу борадаги илмий-назарий қарашларни умумлаштириш масаласига алоҳида диққат қаратилмоқда. Натижада ҳажвиётнинг бадиий адабиётдаги вазифалари, ҳажвий тип ва ижодкор эстетик идеали, гротеск усули кабилар ҳақида қатор илмий тадқиқотлар яратилди. Айти пайтда ҳажвий асар услуби, ундаги ҳажвий тип яратиш усуллари, киноя, пичинг, сарказм, аччиқ кулги, ижодий индивидуаллик кабиларни муайян ижодкорлар асарлари мисолида илмий баҳолаш юзасидан амалга оширилаётган тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади.

Дунё адабиётшунослигида ҳажвиёт генезиси, тадрижи, кулги кўринишлари ва унинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни каби муаммолар ҳақида қатор илмий тадқиқотлар яратилган бўлса-да, ҳажвий типга хос муҳим жиҳатлар, ҳажвий пафос ва бадиий маҳорат, индивидуаллик муаммоларини муайян ижодкор асарлари мисолида яхлит тарзда текшириш лозим бўлган масалалар ҳам мавжуд. Шу маънода ҳажвнавис ижодкор услуби ва унинг поэтик ўзига хос муаммоларини илмий тадқиқ этиш бугунги адабиётшуносликнинг долзарб муаммоларидан бири саналади.

Ўзбек адабиётида ҳам ҳажв жамиятни маънавий жиҳатдан поклашга хизмат қилувчи бадиий қурол сифатида ўз ўрнига эгадир. Адабиёт тарихига назар солинса, ҳар бир даврнинг ўз ҳажвиёти ва ҳажвий типлари бўлганлиги, бу йўналишдаги асарлар мавжуд тузум муаммоларини акс эттирганлиги аёнлашади. “Адабиёт халқнинг юраги, элнинг маънавияти кўзгуси. Бугунги мураккаб замонда одамлар қалбига йўл топиш, уларни эзгу мақсадларга илҳомлантиришда адабиётнинг таъсирчан кучидан фойдаланиш керак. Аждодлар меросини ўрганиш, бой маданиятимизга муносиб буюк адабиёт яратиш учун ҳамма шароитларни ҳозирлаймиз”¹. Шу маънода ҳаётий эътиқоднинг асосий мезони бўлган юксак маънавият учун кураш, унга эришишда бадиий адабиётнинг, айниқса, унинг жанговар йўналиши ҳажв ва юморнинг ўрни, аҳамияти бекиёс даражада улкандир. Замонавий ўзбек адабиётида улкан ҳажвнавис адиб Неъмат Аминов асарлари, у яратган ҳажвий типларнинг ижтимоий-эстетик моҳияти бадиий маҳорат нуктаи назаридан махсус ўрганилмаган. Шу жиҳатдан ҳажвнавис адиб ижоди, услубидаги индивидуаллик хусусиятлари, ҳажвиётнинг бадиий вазифаларини тадқиқ этиш диссертация асосига қўйилган муаммонинг долзарб ва зарурийлигини белгилайди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонининг очилишида сўзлаган нутқи. // Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги қарорлари ва ушбу мавзуга оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий шакллантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек адабиётшунослигида у ёки бу адиб ёхуд шоир ижодидаги ҳажвий, юмористик типлар ҳақида Ҳ.Абдусаматов, М.Қўшжонов, О.Шарафиддинов, Н.Раҳимов, А.Абдуғафуров, У.Норматов, Б.Назаров, О.Собиров, Б.Каримов, С.Тошканов, С.Махсимхонов, Ш.Ахмедова² каби олимларнинг диссертация, монография ва мақолалари яратилган. Бу тадқиқотларда янги ўзбек адабиётида ҳажвий йўналишнинг юзага келиши, генезиси, такомил топиши, ҳажвий тип яратишнинг назарий масалалари муайян ҳажвнавислар асарлари мисолида текширилган. XX аср иккинчи ярми ўзбек адабиётида санъаткор адиб Неъмат Аминов ижоди бўйича илмий кузатишлар бир қатор мақола ва тақризларда³ ўз ифодасини топган. Шу нуқтаи назардан ушбу диссертация ўзбек адабиётшунослигида

² Абдусаматов Ҳ. Абдулла Қаҳҳор. – Тошкент: Ўздавнашр. 1960. – 56 б.; Абдусаматов Ҳ. Ўзбек совет сатираси масалалари. –Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968. – 358 б.; Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор ижодида сатира ва юмор. – Тошкент: Фан, 1973. – 149 б.; Қўшжонов М. Норматов У. Маҳорат сирлари. – Тошкент: Ўздабий нашр. 1968. – 68 б.; Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – 256 б.; Каримов Б. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2006. – 86 б.; Абдуғафуров А. Навоий сатираси. 1-китоб. – Тошкент: Фан, 1968. – 313 б.; Абдуғафуров А. Навоий ижодида сатира. 2-китоб. –Тошкент: Фан, 1972. – 260 б.; Раҳимов Н. Ўзбек совет сатираси тарихидан 3. (1917-1959). – Тошкент: Фан, 1962. – 231 б.; Норматов У. Сержило кулги // Шарқ юлдузи. 1991. № 3 –Б.187-192.; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. –Тошкент: Ёш гвардия, 1985. – 126 б.; Мирвалиев С. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2004. – 243 б.; Норматов У. Қодирий боғи. – Тошкент: Ёзувчи, 1999. – 86 б.; Норматов У. Устоз ибрати. – Тошкент: 2007. – 116 б.; Собиров О. Ўзбек реалистик прозаси ва фольклор. – Тошкент: Фан, 1979. – 199 б.; Ахмедова Ш. Саид Аҳмад ҳажвиётида бадиий маҳорат: Филол. фанлари номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1994. – 29 б.; Махсимхонов С. Абдулла Қодирий ижодида ҳажвий характер муаммоси (кичик насрий асарлари мисолида): Филол. фанлари номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1997.– 22 б. ва ҳоказо.

³ Иброҳим Раҳим. Неъмат Аминов ва унинг “Жигари тўкилди”сига характеристика // Неъмат Аминов. Жигари тўкилди (ҳикоялар, интермедиялар ва фелетонлар). “Муштум” кутубхонаси. – Тошкент, 1974. № 34. – Б.2; С.Аҳмад. Кулгига маҳкум этиб // Неъмат Аминов. Ёлгончи фаришталар. –Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – Б. 318-319; С.Аҳмад. 3001 суварак // Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Тошкент, 1998. – Б.233-239; Шарафиддинов О. Ҳажвиётга садоқат // Неъмат Аминов. Қаҳқаҳа. Қиссалар ва ҳикоялар. – Тошкент, 1987. – Б. 5-18.

эпик турнинг деярли барча жанрида сатирик ва юмористик асарлар ёзган ёзувчи фаолиятига бағишланган дастлабки тадқиқот ҳисобланади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Қарши давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Адабий ҳодисаларнинг тарихий тадрижи ва назарий тараққиёти масалаларини ўрганиш” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади. Неъмат Аминов ижодида ҳажвий типлар яратишнинг ўзига хос жиҳатларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

ҳажвий ижод йўналишининг юзага келиши ва адабиётшуносликда ўрганилиши масаласини ёритиш;

ҳажвий асарларнинг жамият маънавий иқлимини соғломлаштиришга хизмат қилувчилик хусусиятини далиллаш;

XX аср ўзбек адабиётида ҳажвий йўналишнинг шаклланиши ва тараққиёти Абдулла Қодирий, Ғафур Ғулум, Саид Аҳмад каби ёзувчилар асарлари билан боғлиқлиги, бу адибларнинг ижодий анъаналари Неъмат Аминов томонидан давом эттирилганлигини очиб бериш;

Неъмат Аминов ҳажвий ҳикояларининг мавзулар кўлами ва сюжетини белгилаб кўрсатиш;

адиб ҳикояларида яратилган ҳажвий типларга хос хусусиятларни аниқлаш; ёзувчининг “Ёлғончи фаришталар” роман дилогиясидаги ҳажвий характерлар ва типларга хос хусусиятларни очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг объекти. Неъмат Аминовнинг “Лабиҳовуз хандалари” (1973), “Жигари тўкилди” (1974), “Елвизак” (1976), “Тилло табассумлар” (1977), “Ёлғончи фаришталар” (1983), “Чинорлар кўшиғи” (1984), “Қаҳқаҳа” (1987) каби тўпламларидан иборат.

Тадқиқотнинг предметини Неъмат Аминов асарларида яратилган ҳажвий типларга хос хусусиятларни ёритиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда бадиий-психологик таҳлил, қиёсий-типологик ва тарихий-қиёсий, аналитик усуллардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

бадиий адабиётда ҳажвий йўналишнинг илдизлари халқ оғзаки ижодида ва ўзбек адабиётининг тадрижий босқичларида такомил топганлиги очиб берилган;

ўзбек насрида ҳажвий йўналишнинг шаклланиши Абдулла Қодирий, Ғафур Ғулум, Саид Аҳмад каби ёзувчилар ижоди билан боғлиқлиги ва бу адибларнинг ижодий анъаналари Неъмат Аминов томонидан давом эттирилганлиги асосланган;

Неъмат Аминов ҳажвиётига хос образ яратиш маҳорати, мавзу танлаш ва уни ёритишдаги новаторлик хусусиятлари очиб берилган;

ҳажвий пафоснинг сатира ҳамда фожеавийлик эстетик категорияси билан муносабати, улар ўртасидаги алоқадорлиги далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

Замонавий ўзбек адабиётида ҳажвиёт ва унинг ўзига хослиги, ҳажвий типларнинг ижодкорнинг эстетик идеали билан алоқадорлиги аниқланган;

адиб яратган ҳажвий типлар орқали жамиятда давлат мулкани талон-тароҷ қилиш, кишилар ўртасида маиший-ахлоқий бузуқлик, порахўрлик, тамағирлик ва ёлғончилик каби иллатларнинг аёвсиз фош этилганлиги илмий далилланган;

ҳажвий асар бадиий тилига хос хусусиятлар, персонажлар нутқини индивидуаллаштиришда жонли халқ тилининг бой имкониятларидан ўринли фойдаланилганлиги асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилганлиги, чиқарилган хулосаларнинг қиёсий-типологик, аналитик, тарихий-қиёсий, психологик таҳлил каби усуллар орқали асослангани, ишончли назарий манбалардан фойдаланилгани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти адабиётда ҳажвий ва юмористик тасвирнинг умумназарий масалалари, ҳажв ва юморнинг ижтимоий-эстетик функциялари, реалистик ва шартли тасвир хусусиятларини англашда муҳим ҳисобланади.

Тадқиқот амалий аҳамияти шундан иборатки, олий ўқув юр்தларининг филология йўналишидаги талабалар учун ихтисослик курслари ҳамда семинарларда, Неъмат Аминов ижодига бағишланган рисола, адабий портрет яратиш жараёнида фойдаланилади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Неъмат Аминов ижодида ижтимоий ва адабий-ҳажвий типларнинг бадиий талқини тадқиқи бўйича олинган илмий натижалари асосида:

ҳажвий пафоснинг сатира ҳамда фожиавийлик эстетик категорияси билан муносабати, улар ўртасидаги алоқадорлиги ҳақидаги илмий хулосаларидан ОТ-Ф8-002 рақамли “Ҳозирги замон цивилизациясининг инсон ижтимоий қиёфасига таъсири” (2007-2011) мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган. (Олий ва ўрта таълим вазирлигининг 2020 йил 30 июндаги 89-03-2336-сон маълумотномаси). Натижада ҳажвий асар бадиий тилига хос хусусиятлар жонли халқ тилининг табиати ва маънавий дунёсининг таркибий қисми сифатида қаралиши ҳақидаги ўринлар мукамаллашган:

бадиий адабиётда ҳажвий йўналишнинг илдизлари халқ оғзаки ижодида ва ўзбек адабиётининг турли босқичларида такомил топганлиги ҳақидаги илмий-назарий хулосаларидан ФА-Ф1-Г040 рақамли “Ўзбек адабиёти қиёсий адабиётшунослик аспектида: типология ва таъсир” (2012-2016) мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган. (Олий ва ўрта таълим вазирлигининг 2020 йил 30 июндаги 89-03-2336-сон маълумотномаси). Натижада бадиий адабиётда ҳажвий йўналишни бошқа халқлар адабиёти билан қиёсий ўрганиш қиёсий адабиётшуносликнинг муҳим муаммоларини ёритишга алоҳида эътибор қаратганлиги лойиҳанинг методологик асосларини шакллантиришга хизмат қилган;

Неъмат Аминов ҳажвиётига хос анъана ва новаторлик хусусиятлари ҳақидаги назарий қарашларидан ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ

тилида функционал сўз ясалиши” (2012-2016) мавзусидаги фундаментал лойихада фойдаланилган. (Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2020 йил 10 июндаги 17.01/124-сон маълумотномаси). Натижада бадиий асарларда қўлланилган семантик деривация ҳодисасининг назарий тадқиқи мукаммаллашган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 2 та халқаро ва 3 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 16 та илмий иш нашр этилган. Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 4 та мақола, улардан 1 таси хорижий нашрларда чоп қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация Кириш, уч асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган бўлиб, ҳажми 135 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, Ўзбекистон Республикаси фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этилганлиги, нашр этилган ишлар, диссертация тузилиши ва ҳажми бўйича маълумот берилди.

Диссертациянинг биринчи боби “**Адабиётда ҳажвий йўналишнинг юзага келиши ва унинг назарий асослари**” деб номланган. Унинг биринчи фаслида “Ҳажвийнинг ижтимоий-эстетик вазифалари” масаласи тадқиқ этилган. Адабиётшунослик назарияси ва эстетикасида ҳажвнинг ижтимоий-эстетик вазифаси ҳамда унинг турли қирралари ҳақида асосли фикрлар мавжуд. Тадқиқ жараёнида адабиётшуносликдаги бу фикрларнинг энг муҳимлари шарҳланди ва уларга муносабат билдирилди. Хусусан, юнон донишманди Арастунинг “Комедия ... ёмон кишиларни бутунлай бадном қилиш маъносида бўлмаса-да, гавдалантириш, зеро, кулгили ҳолат – хунукликнинг бир қисми, холос”⁴, – деган фикрлари фақат драматик турга эмас, балки эпик турга, хусусан, бадиий насрга ҳам тааллуқлидир.

Дарвоқе, ҳажвнинг ижтимоий ҳаётни ярамас иллатлардан тозалаш, инсон маънавий-ахлоқий қиёфасини такомиллаштиришдаги ўрни ва аҳамияти жуда ҳам каттадир. Шу боис ҳажв Ғарб ва Шарқ адабиётида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Шундай экан, ҳажв ижодкорнинг воқеликка эстетик муносабатининг бир шаклими, яъни пафоснинг кўринишларидан бирими ёки айрим танқидчи ва адабиётшунослар кўрсатганидек алоҳида адабий турми?

⁴ Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б-28.

Бу масала В.Г.Белинскийдан тортиб ҳозирга қадар узил-кесил ҳал этилмади келинади. У XIX асрнинг 40-йилларида Н.В.Гоголь ва М.Лермонтов асарлари ҳақида ёзган мақолаларида ҳажвни адабий тур сифатида таърифлайди⁵. В.Г.Белинскийдан кейин XX асрда Л.И.Тимофеев, Я.Эльсберг, Ю.Борев каби олимлар ҳам ҳажвни адабий тур сифатида талқин қиладилар⁶.

Юқоридаги қарашга қарама-қарши ўлароқ, жуда кўп адабиётшунослар ҳажвга ижодкорнинг воқеликка бўлган эстетик муносабатининг бир шакли, яъни пафоси сифатида қарайдилар⁷. Биз ҳам ҳажв ижодкорнинг воқеликка эстетик муносабатининг бир шакли эканлиги ҳақидаги қарашга қўшилдик ва ўз ишимизда Неъмат Аминов ижодида ҳажвий типлар яратишдаги ўзига хосликларни таҳлил этишда ана шу тамойилдан келиб чиқишга ҳаракат қилдик.

Атоқли адабиётшунос олим Юрий Борев “О комическом” (“Комиклик ҳақида”) асарида оддий кулгили ходисалар билан комизм ҳолати ўртасида умумийлик ҳам, тафовутлар ҳам борлигини кўрсатади. Унинг ҳажвий таракқиети, юксак ижтимоий идеаллар учун курашчанлик билан боғлиқлиги ҳақидаги фикрлари қимматлидир⁸. Шунингдек, Ю.Боревнинг И.Кант, Суқрот, В.Г.Белинскийнинг фикрларига муносабат билдириб, эстетик идеал ҳажвий ва юмористик асарларда ўзига хос ифодаланиши юзасидан билдирган мулоҳазалари ҳам характерлидир⁹.

Рус адабиётшунослигида Л.И.Тимофеев, Г.Н.Поспелов, М.Б.Храпченко, ўзбек адабиётшунослигида академиклар И.Султон, М.Қўшжонов, С.Мамажонов, профессорлар А.Абдуғафуров, Ҳ.Абдусаматов, Б.Имомов, Ҳ.Раззоқов, Б.Саримсоқов, Н.Ҳотамовлар ҳам ўз тадқиқотларида ҳажвнинг умумназарий масалалари ва унинг ижтимоий-эстетик функциялари ҳақида қимматли мулоҳазаларини баён этганлар.¹⁰

⁵ Белинский В.Г. Собр.соч.в девяти томах. Т.3. – М.: ХЛ. 1978. – С. 216-277.

⁶ Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971. – С. 387-405.; Эльсберг Я. Некоторые вопросы теории. сатиры // Проблемы теории литературы. – М.: АН СССР, 1958. – С. 268-297; Борев Ю.Б. Сатира // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М.: Наука, 1964. – С. 363-407.

⁷Поспелов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. – М.: Просвещение, 1972. – С.12-19; Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1970. – С. 26.; Руднева Е.Г.Пафос художественного произведения (Из истории проблемы). – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 11; Султон Иззат. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. –Б. 163; Қўшжонов М. Назарий лавҳалар. – Тошкент: Фан, 1980. – Б. 24.; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 228; Қўшжонов М. Адабиётда эстетик категориялар // Адабиёт назарияси. Икки томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б.162-164; Олимов М. Ҳозирги ўзбек адабиётида пафос муаммоси. – Тошкент, 1994. – Б.100.

⁸ Қаранг: Борев Ю. О комическом. – М.: Искусство. 1957. – С.10-11.

⁹ Ўша манба. – Б. 17-32.

¹⁰ Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971. – С.397-405; Поспелов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. – М.: Просвещение, 1972. – С.12-19.; Храпченко М.Б. Художественное творчество, действительность, человек. – М.: СП, 1882. – С.58-80; Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи. 1980. – Б.163-166; Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор ижодида сатира ва юмор. – Тошкент: 1973. – Б.149; Қўшжонов М. Назарий лавҳалар. – Тошкент: Фан, 1980. – Б. 24; Қўшжонов М. Адабиётда эстетик категориялар // Адабиёт назарияси. Икки томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 162-163; Мамажонов С. Ғафур Ғулом прозаси. – Тошкент: Фан, 1966. – Б.65; Абдуғафуров А. Навоий сатираси. I китоб. – Тошкент: Фан, 1966. – Б.313; Абдуғафуров А. Навоий ижодида сатира. II китоб. –Тошкент, 1972 – Б.260; Абдусаматов Ҳ. Ўзбек совет сатираси масалалари. – Тошкент: 1968. – Б.358; Абдусаматов Ҳ. Сатира // Адабиёт назарияси. Икки томли. 2-том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 309-336; Раззоқов Ҳ. Ўзбек халқ ижодида сатира ва юмор. – Тошкент: Фан, 1966. – Б.86; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б.

Рус ва ўзбек ёзувчиларининг адабий-эстетик қарашларида ҳам ижод жараёнида ҳажв ва юморнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрнига алоҳида эътибор берганликларининг гувоҳи бўламиз. Масалан, машҳур рус ёзувчиси Н.В.Гоголь ҳажвнинг ижтимоий-эстетик функцияси ҳақида тўхталиб, уни “воқеага чуқур маъно касб этиб, эътиборсиз қолаётган ҳолатларни аёвсиз очиб кўрсатишга, воқеликнинг авра-астарини ағдариб ташлашга мажбур қилади”¹¹, – деса, янги ўзбек адабиётининг йирик намояндаси А.Қодирий “Ёзувчиларимизга” сарлавҳали мақоласида танланган мавзу “ижтимоий ва сиёсий манфаат” касб этсагина қўлга қалам олиш лозимлигини таъкидлайди, “26 нчи йилда кулдирувчиларимиз” номли мақоласида юмор (кулги)нинг жамият нафас олиши билан бирга яшаши лозимлигини уқтиради¹².

XX аср ўзбек адабиётининг дарғаларидан Ғафур Ғулом ҳажвнинг майда ва сийқаси чиққан мавзудан узоқлашишини¹³, Абдулла Қаҳҳор эса ҳажвиётимизнинг ижтимоий моҳият касб этишини¹⁴ маслаҳат беришади.

Бадий адабиёт сиёсат эмас, санъатдир, лекин ҳақиқий санъат жамият ҳаётини бадий таҳлил қилади, шу маънода у истаса-истамаса сиёсатга аралашади, жамиятни сиёсий манзарасини акс эттиради. Демокчимизки, кулги ғояни, сиёсатни ҳам бадийлаштиради ва жонлантиради.

Тадқиқотда Флобер, Гоголь, А.Қодирий, С.Айний асарлари таҳлили мисолида ҳажв ва юморнинг ижтимоий-эстетик функцияларини кўрсатиб берилди.

Адабиётшунос олим, филология фанлари доктори Баҳодир Карим “Абдулла Қодирий” номли монографиясида ўзбек адабиётшунослигида биринчилар қаторида жаҳон адабиётининг энг яхши намуналари (Ф.Рабле “Гаргантюа ва Пантагрюэль”, Т.А.Гофман “Кичик Цахес”, Н.В.Гоголь “Ревизор”)да ҳам ижтимоий, ҳам эстетик таъсир кучининг юксаклигининг асосий сабаби халқ кулгиси нуқтаи назаридан ёзишда деган М.Бахтин фикрини Абдулла Қодирий ҳажвиётига ҳам татбиқ этади.¹⁵ Муҳими, Баҳодир Карим кулгининг ижтимоий ва эстетик моҳияти ҳақида М.Бахтиндан ярим аср аввал Абдулла Қодирий ўз асарларида шу каби адабий-эстетик қарашларини баён қилганлигига эътиборимизни қаратади. Дарҳақиқат, Абдулла Қодирий “Ўтган кунлар” романида М.Бахтин айтган халқ кулгисининг биринчи шаклларида – халқ байрамлари, масхарабозлик ўйинларидан унумли фойдаланган. Шу ўринда романнинг алоҳида бир боби – “Томошақовоқ”ни эслаш кифоя.

Биринчи бобнинг иккинчи фаслида “Неъмат Аминов ҳажвиётида анъаналарнинг ўрни” масаласи таҳлилига диққатимизни қаратдик. Ҳаёт воқелигини ва қаҳрамонлар характерини тасвирлашда барча сўз

Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б.228; Имомов Б. Драматургик маҳорат сирлари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – Б. 49-91.

¹¹ Боров Ю. О комическом. – М.: Искусство. 1957, – С.32.

¹² Абдулла Қодирий. Кичик асарлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. – Б. 185-186.

¹³ Ғафур Ғулом. Адабий – Танкидий асарлар. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 302.

¹⁴ Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Олти томли, 6-том. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – Б.213.

¹⁵ Қаранг: Баҳодир Карим. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.98.

санъаткорлари, шу жумладан, ҳажвчилар ҳам реалистик ва рамзий, мажозий каби тасвир воситаларидан фойдаланади. М.Е.Салтыков-Щедрин, Н.В.Гоголь, А.П.Чехов, М.Зошченко, А.Қодирий, С.Айний, С.Аҳмад, Ф.Мусажонов, Неъмат Аминовлар ўз асарларида воқеликни акс эттиришнинг ҳар икки турдаги тасвир воситаларидан моҳирона фойдаланганликларини кўришимиз мумкин. Тадқиқотда Неъмат Аминовнинг ҳажвий ижодидаги бардавомлилигининг ўзига хос хусусиятлари исботлаб берилади. Хусусан, адибнинг Гоголь, Щедрин ва Чехов каби ҳажвиёт оламининг дарғалари ижоди билан бир қаторда А.Қодирий, С.Айний, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор ва С.Аҳмад каби забардаст ўзбек адибларининг ижодий анъаналари билан маънавий озиқлангани, улар бошлаб берган йўлни давом эттиришга интиланлиги ҳамда бевосита устозлар анъаналарини янги ҳаётий мавзулар билан бойитган ҳолда ривожлантирганлиги алоҳида таъкидланади.

Диссертацияда бадиий-психологик, тарихий, қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланиб, Ги де Мопассан, А.П.Чехов, Абдулла Қодирий, Саид Аҳмад асарларида ҳажв мазмуни реалистик тасвирларга асосланган, Франсуа Рабле, Эдгар По, М.Бульгаков, А.Фитрат, Ғ.Ғулом, Тоҳир Маликнинг баъзи асарларида ҳажвий пафос шартли-фантастик воқеалар ва қаҳрамонларни тасвирлашга мойиллик етакчилик қилади, – деган хулосага келдик.

Тадқиқотда Неъмат Аминовнинг ижодидаги асар номланишидаги эстетик тамойил нуқтаи назаридан ёндашиб, адибнинг бадиий маҳоратини, кенгроқ айтганда, унинг ўзбек адабиёти, хусусан, ҳажвиёти ривожига қўшган ҳиссасини баҳолашга ҳаракат қилдик. Шунингдек, адибнинг бир қатор ҳикояларида ҳаётдаги хунуқлик устидан қандай кулишини, уларни қандай тасвир усуллари орқали бадиий образларга сингдириб юборишини ўрганишни таҳлил асосига айланттирдик.

Аввало шуни айтиш керакки, ҳажвий ҳикоянинг номи унда тасвирланган ва кулгига сабаб бўладиган воқеа моҳиятини аниқ ифодалаб туриши лозим. Бундай номланиш эса баъзан ҳикоя мазмуни билан тўғридан-тўғри боғланса, баъзан улар ўртасидаги боғланиш рамзий, киноявий мазмун касб этади. Неъмат Аминов ҳикояларида асар номи билан мазмуни ўртасидаги алоқадорликнинг юқорида айtilган икки хил шакли ҳам учрайди. Масалан, унинг “Педагогика” деб номланган ҳикоясида асар номи мазмунига киноявий муносабат орқали боғланган.

Ҳикояда механизациялашган кўчма колонна бошлиғи Мардон Тоҳирович кабинетида курилиш участкаларининг бошлиқлари билан йиғилиш ўтказиши тасвирланган. Асар мазмунидан шу нарса маълум бўладики, адиб ҳикояга бежизга қўштирноқ ичида “Педагогика” деб ном қўймаган. Жамоа ичида ўзининг ўрнини билмаган, кўпчилиқни битта тантиқ боланинг телефондаги хархашаси билан банд қилган, битта танбех билан чек қўядиган нарсага эрк берган ва бола тарбиясини бузган бу шахснинг барча хатти-ҳаракати педагогика, маданиятга хилоф эканлигини адиб ёрқин тасвирлаб бера олган. Адиб бу ҳикоясини кейинчалик “Ёлғончи фаришталар” романига моҳирлик

билан сингдириб юборган. Романда телефон ва ўғилча воқеаси Баширжон Зайнишевга боғланади.

Ҳажвий, юмористик ҳикояларда адабий тип яратишнинг яна бир шартли усули асар сюжетининг саргузаштли бўлиши ва воқеа ечимининг фавқуллодда ҳал бўлишидан иборат. Одатда бу усул ҳажвий қисса ёки романлар учун хос бўлса ҳам, бироқ Неъмат Аминов ўз ҳикояларида бу усулдан жанр имкониятлари доирасида фойдаланишга эришган. Унинг “Думли юлдуз” ҳикоясида ҳар нарсада, ҳар бир жойда ўзини билимдон, ҳозир у нозир қилиб кўрсатадиган мақтанчоқ, ёлғонни дўндирадиган типнинг ҳақиқий башараси очиб берилган. Диссертациядаги мазкур ҳикоя таҳлилида ёзувчининг шартли тасвир усулидаги камчилиги, хусусан, воқеалар тасвирида сунъийликка йўл қўйганлиги, лоф, муболаға ўзини оқламагани, қаҳрамон тилидаги ёлғон меъеридан ошиб кетганлиги ҳам таъкидлаб ўтилган. Бироқ Неъмат Аминовнинг ижодий тамойили ҳажвий пафосга асосланганлиги сабабли шартли тасвир хусусиятларидан асарларидаги типларнинг барча жиҳатларидан, айниқса, уларнинг портретларидан ҳам унумли фойдалана олганлиги эътироф этилган. Шу сабабли ҳажвий типнинг ихчам портретига бир неча чизги воситасида унинг моҳиятини очиш усули жаҳон адабиётида кенг тарқалган бўлса ҳам, ўзбек ҳажвиётида Неъмат Аминов ижодида махсус адабий усул даражасига кўтарилган, десак янглишмаймиз.

Диссертациянинг “**Неъмат Аминов ҳикояларида ҳажвий тип яратиш маҳорати**” деб номланган иккинчи бобнинг биринчи фасли “Адиб ҳикояларида ҳажвий типларнинг бадиий талқини” деб номланади. Неъмат Аминов бутун ижоди давомида ҳажвий асарлар ёзди, айрим ижодкорларга ўхшаб бу соҳага онда-сонда мурожаат этмади. Адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов адиб ижодидаги бу хусусиятни “ҳажвиётга садоқат ... ўзига хос фидойилик”¹⁶, – деб таърифлаганида тўла ҳақли эди.

Ҳажвий ёки юмористик асарлар фақат ҳажвий типларга асосланади. Бундай типлар эса, одатда, образнинг мазмун-моҳияти билан шаклининг ноуйғунлиги туфайли яратилади. Ҳар бир тарихий давр ўзига хос тараққиёт ва унга ғов бўлувчи кучларга эга. Тараққиётга қарши турувчи кучлар бадиий адабиёт вакиллари томонидан кулги остига олинади. Демак, тараққиётга, маънавий камолотга ҳар томонлама тўсқинлик қилувчи образлар муайян типлар сифатида умумлаштириб тасвирланади.

Адабиётшунос Я.Эльсбергнинг фикрича, ҳажвий типлар жуда кўплаб кишилар, ижтимоий гуруҳ ва тоифаларнинг етакчи характер хусусиятларини умумлаштирган индивидуал шахсдир¹⁷. Ҳақиқатан ҳам, адабиётшуносликда инсон образининг тасвирланиш миқёсига қараб учта даража аниқ белгилаб берилган. Шу даражалардан бири образ, характер ва юксак намунаси тип деб юритилади.

¹⁶ Шарафиддинов О. Ҳажвиётга садоқат // Неъмат Аминов. Қаҳқаҳа. Қиссалар ва ҳикоялар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б. 6-7.

¹⁷ Эльсберг Я. Некоторые вопросы теории сатиры // Вопросы теории литературы. – М., 1958. – С. 289.

“Тип” қадимги юнон тилидаги “намуна, нусха, тамға” маъноларини англатувчи сўздан олинган бўлиб, унинг биринчи маъноси индивидуал қиёфада бўлса-да, муайян қолипларга мос келувчи, ўз фаолияти ва қиёфасида шу рухий қолипларни такрорловчи кишилар образини ифодалайди. Шу маънода “Тип” термини инсоннинг бадиий образини яратишнинг бир усулини, аниқроғи, бир сатҳини билдиради. Маълум бўладикки, бу маънодаги тип инсонга хос такрорланувчи хислатлардан бирининг ўта кенг даражада умумлаштириб берилишидан иборат. Терминнинг иккинчи маъноси эса ҳар қандай умумийликнинг индивидуал қиёфада тасвирланишидир¹⁸. Гоголнинг “Ревизор” комедиясидаги Хлестаков, И.Гончаровнинг “Обламов” романи бош қаҳрамони ана шундай адабий ва ижтимоий типлардир.

Бадиий ижодда ҳажвий тип яратишнинг ўзига хос қийин жиҳатларидан бири асар учун шаклий ихчамлик, фикрий кенглик зарурлигини англаш ва ҳаётий далилларни шу талабларга мос ҳолда тасвирлай олишдир. Бунинг учун у катта ҳаётий материални ихчам шаклдаги бадиий асарга, ҳажвий руҳни бир ёки бир нечта образга жойлай олиши шарт. Ҳажвий тип яратишнинг яна бир мураккаблиги шу билан изоҳланадиги, ижодкор нигоҳи ташқаридан алоқасиздек кўринган нарса ва воқеалар ўртасидаги алоқадорликни илғаш, унга нисбатан ҳозиржавоблик билан муносабатда бўлишини талаб этади.

Тадқиқотда Неъмат Аминов асарларидаги ҳажвий типлар талқинига таҳлилнинг ана шу мезонлари асосида ёндашдик. Ёзувчи қаҳрамонларини, комик ҳолат ҳамда вазиятни ҳаётнинг ўзидан, атрофимизда яшаётган кишилар муносабатидан топади. Шунинг учун улар бизга таниш ва табиий бўлиб кўринади. Бунинг тасдиғини унинг “Жигари тўкилди” деб номланган ҳикоясида ҳам кўришимиз мумкин¹⁹.

Ҳикоя ихчам шаклга эга бўлса ҳам, бироқ унда XX асрнинг 70-80-йилларида жамиятимизда кенг қулоч ёйган лаганбардорлик, шахсий манфаат учун ҳар нарсага тайёр бўлган шахсларнинг типик образи тасвирланган. Хусусан, Қаймоқов қиёфасида худбин, жамият учун хавфли, ҳатто ватанини ҳам сотишга тайёр шахсларнинг ёрқин типи жамланади. Бироқ тасвирда Қаймоқов баъзида содда одам сифатида кўринади. Натижада ҳикоя фелъетонга ўхшаб қолган. Адиб кейинча бу камчиликлардан аста-секин қутулишга интилди.

“Неъмат Аминов ҳикояларида ҳажвий тип яратиш усуллари” масаласи иккинчи бобнинг иккинчи фаслида ўрганилган. Ижодкорнинг беғараз, самимий кулгиси юмористик типлар яратиш учун хизмат қилса, фош этувчи кулгиси ҳажвий типларни тасвирлашга имкон беради. Кулгининг бу икки хили, кўпинча, биргаликда келади ва яратилган қаҳрамоннинг бир пайтнинг ўзида ҳам юмористик, ҳам ҳажвий тип эканлигини кўрсатади. Бу хусусият Саид Аҳмад, Неъмат Аминов, Анвар Обиджон ижодида тасвирланган

¹⁸ Боров Ю. Сатира // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры. – М.: Наука, 1964. – С. 35-36.

¹⁹ Аминов Н. Жигари тўкилди. “Муштум” кутубхонаси серияси. 34-сон. – Тошкент, 1974. – Б.3-5.

қахрамонлар қиёфасида ёрқин намоён бўлди. Ҳажвий ва юмористик типларнинг бундай синкретик ҳолати ижодкорларнинг ғоявий мақсади билан боғлиқликда юз беради. Айни вақтда ҳаётий материал табиатидаги синкретизм билан ҳам изоҳланади.

Тадқиқотда ҳажвнинг бу хусусиятини Неъмат Аминовнинг “Чархпалак дунё” ҳикояси мисолида изоҳлашга ҳаракат қилдик. Ёзувчи ушбу ҳикоясида Абдулла Қодирий ибораси билан айтганда, турмушдаги “нақ чирик бир жой”²⁰ ни топиб лаганбардорлар, хушомадгўйлар, юлғичлар, хиёнаткорлар, бефаҳмлар, букаламунлар хатти-ҳаракатидан заҳарханда билан кулади. Бу заҳарханда кулги, айниқса, ҳикоя қахрамонларининг нутқи ва ўзаро муносабатлари тасвирида янада ҳаётийлик касб этади. Қиёсий таҳлил асосида ёндашсак, ёзувчининг мазкур ҳикоясидаги персонажлар А.П.Чеховнинг “Хамелеон”идаги Очумеловнинг бошқа замон ва бошқа макондаги издошлари дейишимиз мумкин.

Адибнинг “Нусрат Чаман” номли ҳикоясида ҳажвнависликдаги саркастик-аччиқ истехзоли кулгининг яхши намунасини кўрамиз. Ўқувчини асар қахрамони Нусрат Чаманнинг хатти-ҳаракатлари гоҳида ёқимсиз кулгига олиб келса, фаҳм-фаросатсизлик оқибатидаги қилиқлари нафрат ва ижирғанишга етаклайди.

Ҳаётдаги ҳар бир воқеа ёки ҳодиса ҳамма вақт ҳам аниқ бир ўлчам ва меъёрларга тўғри келавермайди. Шу боис адабиётдаги ҳажвий муносабат ҳам доим соф ҳолда учрамайди. А.Қодирий, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор ва С.Аҳмадлар қатори Неъмат Аминов ҳикояларига назар ташласак, уларнинг кўпчилигида ҳажв билан юмор омухталашиб кетганлигининг гувоҳи бўламиз. Абдулла Қодирий ҳикояларида киноя, пичинг, сарказм, гротеск, бўлса, Ғафур Ғуломнинг “Ўғригина болам” ҳикоясида теран психологизм ва лиризм, Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида фельетон руҳи, Саид Аҳмад ҳикояларида нозик юмор устунлик қилади.

“Адиб ҳажвининг шакл жиҳатдан ранг-баранглиги” масаласи учинчи фаслда тадқиқ этилган. Ҳажвиётнинг турлари, усуллари ҳаётнинг ўзи каби, инсоннинг феъл-атвори каби ранг-барангдир. Неъмат Аминов ҳажвиёти шакл жиҳатидан ранг-баранг. Унинг таҳлилга тортилган “Педагогика”, “Табрикнома”, “Нусрат чаман”, “Думли юлдуз” каби ҳикоялари ҳажвий характер касб этса, бир қатор кичик ҳажмдаги асарларига эса адибнинг ўзи “Ҳажвиялар” деб ном берган. “Сўрғич”, “Мандарин пули”, “Қассоб бобонинг ити”, “Жигари тўкилди”, “Мақол одам” каби ҳажвияларида ҳам сатирик образларнинг қайсидир жиҳати кулги остига олинади. “Шудгордан тутилган балиқ” ҳажвияси остсарлавҳасига адиб “эртак” деб изоҳ қолдиради. Ўтмишда бўлиб ўтган воқеани эртакнамо қилиб тасвирлайди. “Ақлли хўроз” эртак-ҳикояси эса масал тарзида ёзилган бўлиб, унда тулки билан хўроз ўртасидаги тортишув ва тулкининг айёрлиги иш бермаганлиги, хўрознинг ақли иш бергани кулги остига олинади. Қизиғи шундаки, бу масал тарзида адиб ҳикоя

²⁰ Қодирий А. Кичик асарлар. – Тошкент: Фан, 1993, – Б.164.

килиб берган эртақдан ҳар ким ўз касбидан келиб чиқиб, магазинчи, қассоб, ревизор, чойхоначи бола, ўқитувчи хулоса қилади.

“Шўрлик тулки” ҳажвиясини ҳам адиб “ҳажвий эртақ” деб белгилайди. Бизнингча, унинг жанрини “ҳажвий масал-эртақ” деб белгилаш мақсадга мувофиқдир. Чунки унда ўрмондаги ҳайвонлар образи орқали ҳаётдаги турли-туман иғвогар, лаганбардор, хушомадгўй, жоҳил кимсаларга хос хусусиятлар фош этилади. Масалан, ўрмон шоҳи Арслонхоннинг “Лайлақларнинг тумшуғи қисқартирилсин”, “Қуён махсумни хафа қилгани учун Бўривойга огоҳлантириш эълон қиламан” тарзидаги бемаъни фармойишлар орқали адиб ҳаётдаги шунга ўхшаш қусурларга ишора қилиб ўтади. Бу каби кулгили буйруқларни ўқир экансиз, адибнинг “коса тагида нимкоса” тарзида шўро замонидаги буйруқбозликлар, кўр-кўрона қоғозбозликларни танқид остига олганини кўрамиз.

Адибнинг баъзи ҳажвиялари борки, уларда зўрама-зўраки кулги чиқаришга уриниш кўзга ташланади, масалан, “Топилдиқ” ҳажвиясида ароқхўр бир кимсанинг бемаъни қилиқлари кулги остига олинади, аммо ҳажвия тугалланмагандай таассурот қолдиради. “Хўроз”ни чўқиган “макиён” ҳажвияси ёзувчининг ўзи таъкидлаганидек, “бўлган воқеа” асосига қурилган.

Адибнинг яна бир туркум ҳажвиялари борки, улар “Ғийбатулло архивидан” деб номланган. “Аъзолардан арзи дод” ҳажвиясида ғийбатчи ва “ёзувчи” шахснинг ўз ички аъзолари – кўл, қулоқ, тиш, ўпка, буйрак кабилардан шикоят қилиши кулги остига олинса, “Машқ” ҳажвиясида иғвогарлиги туфайли қамалиб чиққан одамнинг ҳасрати кулги остига олинади. Ўнг ва чап қўлида иғво хатлари ёзган иғвогар оёғи билан ёзишга ўтгани, қулоқ, бурун тешиқлари билан ёзишга ўтгани билан мақтанади. Адиб бу ҳажвияда бироз муболаға ҳам кенг ўрин берадики, бу усул ҳам кулги чиқаришга, ҳажвий образнинг тўлиқ фош этилишига ёрдам беради.

М.Бахтин Франсуа Рабленинг “Гаргантюа ва Пантагрюэль” романи таҳлил жараёнида ҳажвий ёки юмористик типларнинг бир-бирига зид хусусиятлар бирлигидан иборатлигини, уларда юксаклик ва пасткашлик, инкор ва тасдиқ, жирканч ва дилкаш хусусиятлар мужассамлашганлигини янада аниқроқ кўрсатади²¹.

Неъмат Аминов ўз ҳикояларида юмористик типнинг оғир аҳволга тушиб қолишини ўқувчиларга ибрат бўлиши учун келтиради. Аммо мантиқан унинг қаҳрамони шундай аҳволда қолиши мумкин эмас. Чунки Неъмат Аминовга хос типлар яратиш тарзи ҳар бир қаҳрамонни аниқ якуний хулосага олиб келиши шарт. Юмористик типнинг ҳажвий-фожиавий типга айланиши унинг тақдирини охиригача ҳал қилишда адибни қийин бир вазиятга солиб қўяди. Шу боис, адиб юзага келган вазиятдан шундай йўл топиб чиқиб кетадики, ҳикояни ўқиган ҳар бир шахс табиий кулги ҳукмронлик қилувчи муҳитга қандай ўтиб қолганлигини сезмай қолади. Адиб ижодига хос бўлган бу хусусиятни “Тўтихон” номли ҳикоясидаги юмористик ва ҳажвий тасвирнинг

²¹ Бахтин М. Рабле и Гоголь // М.Бахтин. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: ГИХЛ, 1990. – С.526-536.

алоқадорликда берилишида ҳам кўрамиз. Юмористик типнинг ҳаётий бўлишини, замон билан, кундалик ҳаёт билан ҳамоҳанг бўлишини масъулият билан ҳис этган ёзувчи ҳикояда юмористик типнинг беғараз кулги ва аянчли қисмати бириккан, юмористик ҳамда фожиали муносабат кесишган нуқтасидаги ҳолатини моҳирона кўрсата олган. Агар Тўтихон образи воқеалар тасвири охиригача фақат кулгили тип бўлиб, у тирик қолганида ҳикоянинг таъсири, адиб айтмоқчи бўлган ғоя чала бўлиб қоларди. Реал ҳаётда эса доим кулги ва йиғи, тўй ва аза ёнма-ён яшайди.

Ҳажвий ёки юмористик типлар қисматини ҳал этишда кулгилилик ва фожианинг қоришиб кетиши ўзбек адабиётида янгилик эмас. Ҳажвий ёки юмористик типнинг қисматини ўзига хос фожиавийликда ҳал этишга А.Қаҳҳор ўзининг “Тўйда аза” ҳикоясида қўл урган эди.

Фасл якунида Неъмат Аминов ҳикояларида ҳажвий ва юмористик типлар худди ҳаётдагидек қоришиқ ҳолда тасвирланиши, бу хусусият, бир томондан, бадиий типнинг моҳиятини очишга хизмат қилса, иккинчи томонидан, уларнинг ҳаётийлигини таъминлашга, асарнинг ижтимоий руҳини оширишга имкон бериши алоҳида таъкидланган.

“Неъмат Аминовнинг “Ёлғончи фаришталар” роман-диалогиясида ҳажвий тип ҳамда ижодкор эстетик идеали” деб номланган учинчи бобнинг биринчи фаслида “Ҳажвий романда характер эволюцияси” ўрганилган. Ҳажвий тип яратиш кичик эпик жанрлар учун кўп қулайликларга эга. Ҳикоя ёки фельетон каби жанрларда ҳажвий типнинг энг характерли хислатлари бир нуқтага марказлаштирилади ва фош этувчи бир “марказий” портлаш билан унинг белгиловчи қирралари очиб ташланади. Бунда тасвир объектига ҳам ижодкор учун, ҳам ўқувчи учун қизиқарли бўлган бир воқеа танланади. Аммо йирик эпик жанрларда ҳажвий типлар яратиш анча мураккабдир. Бу мураккабликнинг ўзига хос сабаблари бор. Биринчидан, ҳажвий тип ижодкор идеали нуқтаи назаридангина эмас, балки ижтимоий эстетик идеалга зид ёки ноқис индивид бўлиши зарур. Иккинчидан, асар сюжети бир-бирига шу даражада боғлиқ бўлган воқеалардан таркиб топиши зарурки, ҳажвий типнинг барча “хислатлари” сюжет ҳалқаларида биринкетин муайян ривожланишда очилиб борсин. Учунчидан, ҳажвий типга хос барча нуқсон ва камчиликлар ўз мантиқи, ички динамикасида юзага чиқиши зарур.

Неъмат Аминов XX аср ўзбек реалистик прозасини ҳажвий роман билан бойитди. Роман диалогиянинг биринчи қисми “Елвизак”, иккинчиси эса “Суварак” деб номланган. Уларнинг ҳар иккисидан ягона ҳажвий тип Баширжон Зайнишев ҳаёти ва унинг саргузаштлари тасвирланади. Ёзувчи икки қиссасини бирлаштириб, романга айлантирди.

Иккала қиссадаги ҳажвий типнинг ягоналиги, бунинг устига воқеаларнинг хронологик кетма-кетлиги асарнинг жанр мансубиятини белгилашда муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад асарнинг жанрини роман деб тайин этади: “Бизда Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”сидан бошқа йирик ҳажвий асар йўқ эди. Шунақа асарни узоқ

йиллардан бери кутардик. Неъмат Аминов шу орзумизни рўёбга чиқарди. “Ёлғончи фаришталар” ўзбек адабиётидаги маҳорат билан ёзилган тўнғич ҳажвий романдир”²².

Адибнинг “Қаҳқаҳа” тўпламига ёзган сўзбошида Адабиётшунос олим, танқидчи О.Шарафиддинов “Ёлғончи фаришталар” асарининг (“Елвизак” ва “Суварак” қиссалари 1983 йилда шу ном билан бир жилдда чоп этилган) жанр мансубиятини кўйидагича белгилайди: “Танқидчилар ҳам асарни ижобий баҳолашди. Ҳатто айримлар уни “биринчи ўзбек ҳажвий романи” деб атаб, Илья Ильф ва Евгений Петровнинг “Ўн икки стул”, “Олтин бузоқ” каби романларига тенг кўйишади. “Ёлғончи фаришталар” - роман эмас. Унинг жанрини авторнинг ўзи кўш қисса деб белгилаган”²³. Бизнингча, Саид Аҳмаднинг асарни икки қиссадан иборат ҳажвий роман, деган фикрига кўшилиш мумкин. Асқад Мухторнинг “Чинор” романи кўпгина қиссалардан иборат эканлигини ҳам эслайлик.

Бизнингча, “Ёлғончи фаришталар” бир ҳажвий тип ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзилган икки қиссадан иборат романдир. Асар қаҳрамони ва асосий персонажлари бир, воқеалари муайян ҳаётий кетма-кетликда баён этилади. Дастлаб “Елвизак” қиссаси ёзилган. Унинг қаҳрамони ўртамиёна лавозимларда ишлаб, кўплаб ташкилотларни “ўтирғизиб” келган, устамон Баширжон Зайнишев. Лекин “Елвизак”да ана шундай ҳажвий типнинг қисмати тўла ҳал қилинмаган. Қисса унинг маданият уйини бошқара олмаганлиги учун райком бюросида муҳокама қилиниши билан яқунланади.

Кўриниб турибдики, ҳажвий тип қисматининг бундай яқунланиши биринчи қисса учун кифоя қилади. Баширжон Зайнишев сингари “елвизакфеъл ва суваракмижоз” шахслар қисмати ҳар қандай ижодкордан кескин муносабат талаб этади. Биринчи қиссада ҳажвий типнинг барча характер қирралари етарли очилмагани учун адиб тезлик билан иккинчи қисса “Суварак”ни ёзади. Кейинчалик адиб уларни “Ёлғончи фаришталар” номи остида бир жилдда чоп эттиради.

Албатта, икки қисса бирлаштирилгани учунгина роман бўлиб қолмайди. Икки қисса шунчаки қўшиб нашр этилган эмас. Аслида ҳар икки қиссанинг бош қаҳрамони бир одам, салбий тип – Баширжон Зайнишев. Иккала қиссада бир қаҳрамоннинг турли қирралари очилади.

Кўпинча эстетик категориялар ҳақида сўз юритилганда, фақат гўзаллик, юксаклик, олижаноблик, фожиавийлик, комиклик кабилар ҳақида баҳс юритилади. Айрим олимлар эса эстетик категорияларни муайян зиддий жуфтликда олиб қараш воқеликни ўз оқимида, полифоник ҳолатида ўрганишга, баҳолашга имкон беради, деб ҳисоблайдилар²⁴. Биз ҳам мана шундай қараш тарафдоримиз.

²² Саид Аҳмад. 3001-суварак //Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. Хотиралар. Адабий ўйлар. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б.238.

²³ Шарафиддинов О. Ҳажвийётга садоқат // Неъмат Аминов. Қаҳқаҳа. –Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.12.

²⁴ Боров Ю. Эстетика. 3-ое изд. – М.: ИПЛ, 1981. – С.46-112.

Ижодкорнинг эстетик идеали ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, бадий, диний ҳамда фалсафий идеалларнинг истеъдодли шахс имконияти миқёсида намоён бўлишидан иборат. Шу боис, бу идеалда муайян жамиятга хос мафкуравий, сиёсий, иқтисодий ва маданий муносабатлар таъсири мужассамлашган ҳолда намоён бўлади. Мана шу нуқтаи назардан келиб чиқилса, Неъмат Аминовнинг “Ёлғончи фаришталар”ида собиқ шўролар даврига хос компартия яқка ҳокимлигига хос зўравонлик, атеистик тарбия, ижтимоий келажак ҳақидаги хаёлий тасаввур фақат фалсафий нуқтаи назардан мавжудлиги кўзга ташланади.

“Елвизак” қиссаси Баширжон Зайнишевнинг туман маданият уйи директорлик лавозимида ишлаш даври воқеалари билан бошланиб, райком бюросида унинг масаласи муҳокама қилиниб, ишдан бўшатилиши билан яқунланади. Ҳажвий романнинг иккинчи қиссаси “Суварак” эса уйида бекор ётиши, қутилмаганда акахони Шамси Тўраевичнинг чақириб қолиши билан бошланиб, машина аварияси туфайли вафоти тасвири билан тугайди. Адиб “Суварак”да ўз қаҳрамони характерларини эволюцион тарзда оча боради. Тасвирда ундаги лаганбардорликнинг янги қирралари, зинокорлиги, хийлакорликлари, мутелик, тамагирликлари аёвсиз фош этила боради. Бир қараганда, ёзувчи баъзи ўринлардаги салбий қаҳрамон тасвирида қора бўёқларни ошириб юборгандек. Энг муҳими, бу эволюцион жараёнда ҳажвий характерларнинг салбий ижтимоий моҳияти очила борган.

Баширжон Зайнишев – муғомбир шахс. У кимга қандай муносабатда бўлишни, кимдан қандай ва қай даражада наф кўришини яхши билади.

Баширжон Зайнишев – билимсиз, эпсиз шахс. Аммо бошлиқлар қайси соҳага, қайси ташкилотга раҳбар қилиб жўнатсалар, йўқ демай бориб ишлайверади. Чунки у ҳар бир ишда ўзига хос билим, малака ва ташаббускорлик зарурлигини ҳис қилмайди. Унинг учун раҳбарлик расмиятчилик, буйруқбозлик ва ходимларнинг итоаткорона муомаласидан иборат.

Баширжон Зайнишев – эл-юрт ишига эътиқодсиз, бутун фаолиятини нопоклик, юлғичлик билан мол-дунё орттиришга бағишлаган шахс. У мусулмон бўлиб мусулмон эмас, худосиз бўлиб худосиз ҳам эмас. Бундай шахслар эса ҳамма замонда, ҳамма жойда хавфли. Адиб жамиятда урчиб кетган бундай кишиларнинг жирканч қиёфасини турли-туман воқеалар ҳамда воситалар орқали фош этишга эришган.

Баширжон Зайнишев – коммунист, аммо партиёга мансублик, унинг учун эътиқод эмас, балки лавозимларда ушлаб туриш воситаси. У ахлоқан бузуқ шахс. У отарчи, танноз Қирмизхонни маданият уйига ишга олишга ваъда бериб, ўйнаш тутинади. Баширжон Зайнишев – тухматчи, жамият учун хавфли шахс.

Учинчи бобнинг иккинчи фасли адибнинг “Ёлғончи фаришталар” ҳажвий романида “Давр иллатларининг ижтимоий – ҳажвий типлар талқинида фош этилиши” масаласи таҳлилга тортилади.

Романнинг ҳар икки қиссасида ҳам Баширжон Зайнишев етакчи ҳажвий тип сифатида иштирок этади. Албатта, романда бошқа типлар ҳам бор. Улар

кўр-кўрни қоронғида танийди деганларидек, Баширжон образи атрофида бирлашган. Шу боис, шўролар даврининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётидаги таназзул, оқсаш ҳамда иллатларни фош этишда Баширжон Зайнишев асосий умумлаштирувчи тип вазифасини ўтайди. Жамиятдаги юлғичлик, порахўрлик, тўрачилик, алдамчилик, товламачилик ва ахлоқий бузуқлик билан ҳалоллик, тўғрилиқ ва покдомон яшайдиган кишилар ўртасидаги зиддият асарда фақат ана шу тип билан мулоқотда намоён бўлади.

Биз юқорида Баширжон Зайнишев типига хос хусусиятларнинг энг асосийлари хусусида тўхталиб ўтдик. Демак, у иккала қиссада яратилган ҳажвий типларнинг жирканч қилмишларини очишга имкон берувчи бош фигура. Бошқача айтганда, Баширжон XX аср 60-80-йилларидаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётига хос иллатларнинг маънавий-ахлоқий илдизларини ҳаққоний кўрсатишнинг бир воситаси. Чунки айти шу даврларда жамият ҳаётининг маънавий асослари бўшашиб қолган эди. Компартиянинг сохта халқпарварлиги, партия аъзоларининг мутелик кайфияти, партиявий номенклатурага хос демагогия ниҳоятда кучайган эди. Реал ҳаётда минглаб Баширжонлару Вафо атторлар, Қирмизхонлару Шамси Тўраевичлар ижтимоий таназзулнинг фаол иштирокчилари эди. Неъмат Аминов Баширжон Зайнишев типини ўзича ўйлаб топгани йўқ. Бунинг учун у ана шундай типларни ўрганди ва уларга хос хусусият ва фаолиятни юксак бадиийликда умумлаштира олди. Мазкур типнинг ишонарли ва ҳаётий яратилишининг сабаби мана шунда.

Устоз адиб Саид Аҳмад романда ҳаракат қилувчи беш хил ижтимоий ва адабий типни мужассам этувчи қаҳрамонларни ажратиб кўрсатади. У, асосий қаҳрамон Баширжон Зайнишевга ўхшаш зарарқунанда одамлар нима учун жамиятда сувараклар каби урчиб кўпайиб кетганлигини бундай изоҳлайди: “Энциклопедияда айтилганидек, суварак (таракан) қоронғуда қандай фаол ҳаракат қилса, роман қаҳрамони Баширжон Зайнишев ҳам одамларнинг кўзи тушмайдиган жойларда, прокурор назарига илмайдиган, судья “илмини хор” қилмайдиган жиноятчалар қилади. Дунёда муҳим воқеалар юз бераётган бир пайтда Баширжон “раҳбарлик” қилаётган ишхона панада бўлгани учун, у дунёдаги ўша 3000 суваракнинг 3001-си бўлиб фаолият кўрсатади”²⁵.

Бизга қолса, романдаги Шамси Тўраевич, Вафо аттор, Қиёмхон, Қирмизхон ва бошқа ҳажвий типларни ҳам шу сувараклар қаторига қўшар эдик. Сабаб – бу типлар бир-бирини боқиб, озиклантириб туради. Ёки, янада аниқроғи, ҳаммаси бир манбадан – нопокликдан озикланадилар. Сувараклар нопок жойларда кўпайиши бежиз эмас.

Саид Аҳмад романдаги Вафо атторни “нимаси биландир Садриддин Айнийнинг Қори ишқамбасига ўхшаброқ кетади”,– дейди. Яна айтади: “Мен уларнинг пасткашликларидида очкўзликларидида ўхшашлиқ бор, – деяпман”²⁶.

²⁵ Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Тошкент: Шарк, 1998. – Б.233-234.

²⁶ Ўша асар. – Б.234.

Ёзувчи ҳақли. Қори Ишкамба каби, Вафо аттор ҳам ҳар бир нарсдан, ҳар бир ҳолатдан фойда ундиришга ҳаракат қилади.

Асар ёзилган даврларда жамиятда, айниқса, ўрта бўғин авлод ва ёшлар ўртасида мана шундай кишилар кўпайиб кетган эди. Юқоридаги ҳолатдан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, Неъмат Аминов ўзи яратган ҳажвий типларда замон руҳини, ҳаёт оқимини, жамият ҳаётидаги ижтимоий иллатларни тўғри акс эттира олган.

Ёзувчи “Ёлғончи фаришталар” романига кирган қиссаларга “Елвизак” ва “Суварак” деб рамзий ном қўйган. Бундай номлаш ҳажвий мазмунига тўла мос бўлиб, улар асарларнинг моҳиятини тўғри англашга имкон беради. Чунки елвизак кўзга кўринмайди, аммо кишини қаттиқ шамоллатади, оғир хасталикларга гирифтор этади. Баширжон Зайнишев ва унинг ҳамтовоқлари, ҳомийлари мамлакат ижтимоий-маънавий ҳаётини хасталантирувчи, хавфли елвизаклардир. Суварак эса қоронғуда фаол ҳаракат қилувчи ҳашарот.

“Ёлғончи фаришталар” романи Неъмат Аминовнинг ҳажвий тасвир ва ҳажвий типлар бобида юксак маҳоратга эришганлигини намойиш эта олади. Шунга қарамай асарда схематизмга хос айрим нуқсонларнинг кўзга ташланиши диссертацияда танқидий таҳлил этилган.

Адиб ҳажвий романида адабий типлар яратишда ҳикоянависликда тўплаган ижодий тажрибаларидан унумли фойдаланди. Бу нарса ҳажвий персонажларнинг типик намуналарини жонли, ҳаётий ва бетакрорлигини таъминлашда портрет, ички монолог, кулгили диалог, сўз ва хатти-ҳаракат ўртасидаги номувофиқлик, фавқулоддалик ва тасодифийликдан, персонажлар нутқидаги нуқсонларни қўллаш каби восита ҳамда усуллардан ўринли фойдаланди. Оқибатда, ҳажвий типлар ёрқин, бетакрор чиққан. Бу эса “Ёлғончи фаришталар”нинг XX аср иккинчи ярмидаги йирик эпик шаклларда ҳажвий типлар яратиш орқали турғунлик жамияти ижтимоий иллатларни кескин фош этиш борасидаги такомилени англатади.

ХУЛОСА

1. Ҳажвий ижод адабиётнинг энг мураккаб ва сермашаққат соҳа бўлиб, у ёзувчидан айрича маҳорат талаб қилади. Чунки у ўзининг тасвир объектини яхши билиши, яратмоқчи бўлган типларнинг ташқи қиёфаси ва ички дунёсидаги кулги ва нафрат уйғотувчи нуқталарни жуда ҳам нозиклик билан илғаб олиши ва реал табиийлигида тасвирлай олиши зарур.

2. Ҳажвий ёзувчи ўз объектини адабий тажрибада қандай восита ва усуллар орқали тасвирлаганлиги, ўзи қаламга олган тақдирда қайси анъанавий, айна пайтда янгича тасвир усулларини истифода этиш зарурлигини аниқ белгилаб олиши зарур. Бу жиҳатдан Неъмат Аминов ижодий изланишлари алоҳида таҳсинга лойиқ.

3. Неъмат Аминов дастлаб айрим ҳикоялар шаклида, сўнг қисса ва романда ҳар бир ҳажвий типнинг табиий мантикидан келиб чиққан ҳолда ҳажвий тасвирнинг ўзига мос келувчи усул ва воситаларига мурожаат қилади. Бунда у ҳажвий типнинг характер мантикидан, у яшаётган муҳит, шарт-шароит, миллий ва маҳаллий колорит талабларига катта эътибор беради.

4. Неъмат Аминов ҳажвий типлар, персонажлар нутқини индивидуаллаштиришда жонли халқ тилининг бой имкониятларидан, унинг гоҳ ғазабнок, гоҳ мулойим оҳангларида, юмуқ иборалари-ю қанотли сўзларидан, гоҳ жўшқин ва шиддатли, гоҳ бўш-баёв оқимидан моҳирлик билан фойдаланади.

5. Ҳажвнавислар ижоди шундан далолат берадики, катта эпик ҳажм, давомли баён ҳамда тафсилотга бой тасвир ҳажв ва юмор учун қулай эмас экан. Кичик ҳажмли ҳикоя, бир зарб ёки портлаш билан ҳал бўладиган, тасодифийликдан бошланиб фавқулоддалик билан яқунланадиган ҳикоя шакли ҳажвий, юмористик типларни тасвирлашга кўп жиҳатдан имкон беришини тасдиқлайди. Неъмат Аминов – ҳикоя жанрининг шакли, ифода ҳамда тасвир имкониятларини яхши эгаллаган санъаткор. Адиб ижтимоий ҳаётдаги нуқсонларни ушбу жанрнинг барча имкониятлари доирасида ёрқин ифодалаб, ҳикоя ҳажвий типлар яратиш учун қулай ва мақбул жанр эканлигини амалда исботлаб берди.

6. Адибнинг ҳажвий ҳикояларида асарнинг номланиши билан мазмуни ўртасида рамзий, мажозий боғланиш мавжуд. Бу нарса унинг деярли барча ҳикоялари учун етакчи эстетик принцип даражасига кўтарилган. Ҳажвиётнинг турлари, усуллари ҳаётнинг ўзи каби ранг-баранглиги Неъмат Аминов ҳажвиётини шакл жиҳатидан бойитгани яққол кўринади. Баъзи ҳикоялари ҳажвий характер касб этса, бир қатор кичик ҳажмдаги асарларига эса адибнинг ўзи “ҳажвиялар” деб ном берган. Эртақ, ҳажвий эртақ, эртақ-ҳикоялари масал тарзида ёзилган бўлиб, ҳайвонлар образи орқали ҳаётдаги

турли-туман ифвогар, лаганбардор, хушомадгўй, жоҳил кимсаларга хос хусусиятлар устидан кулинади. Адибнинг яна бир туркум ҳажвиялари “Ғийбатулло архивидан” деб номланиб, уларда бироз муболағага ҳам кенг ўрин берадики, бу усул ҳам кулги чиқаришга, ҳажвий образнинг сатирик кулги орқали фош этилишига ёрдам беради.

7. Ҳажвий типлар яратишда Неъмат Аминов эстетик жиҳатдан хунуклик ҳисоблаган одат ва воқеаларни тасвирлашда маҳаллий шеваларга хос, бошқа тилларга мансуб сўзларни нотўғри талаффуз қилиш, ҳажвий тип билан кутилмаганда учрашув ва асар воқеасининг фавқулодда персонажларнинг портретини чизиш, уларнинг нутқидаги нуқсонлардан фойдаланиш, ҳикоя қаҳрамони номидан мактуб ёзиш каби турли-туман усуллардан унумли, ўринли фойдаланган.

8. Неъмат Аминовнинг ҳажвий типлар яратиш тажрибаси адабиётдаги эстетик категориялар, айниқса, юмористик пафос билан ҳажвий пафос ўртасида моҳият жиҳатидан боғлиқлик мавжудлигини ҳам исботлаб берди. Адиб ҳажвий ижодида ўзига хос тадрижийлик кузатилади. Дастлаб ҳикояга ҳажв руҳини сингдириб, кейин эса эпик турнинг қисса ва роман жанрларида ҳажвиётнинг бетакрор намуналарини яратди. У ҳажвий типнинг характер мантиқидан келиб чиқиб, қаҳрамон яшаётган муҳит, шарт-шароит, миллий ва маҳаллий колорит талабларига катта эътибор беради. Асардаги Шамси Тўраевич, Асқар Бакирович, Баширжон, Шоназар Қосимович кабилар собиқ тузумдаги айрим раҳбарларнинг ҳажвий образи бўлса, Вафо Аттор, Абдулбоқий, Исмат бобо, Мирза Ҳамид, Нусрат Чаман кабилар халқнинг вакиллари сифатида кулги уйғотувчи ҳажвий типлар ҳисобланади. Қаҳрамонларнинг нутқи, хатти-ҳаракатига асосланиб, уларни Бухоро ва унинг атрофларида яшашини билиб олиш мумкин.

9. Неъмат Аминов ижодий анъаналарни давом эттириб, уларни янги тарихий шароитда ижодий ривожлантирди. Бу эса, ўз навбатида, ўзбек ҳажвиётининг ворисийлик йўли билан бардавом эканлигини кўрсатади. Адиб ҳажвий ҳикоялари, қиссалари, ҳажвий романи билан ҳам А.Қодирий, Ғ.Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад каби адиблар анъаналарини давом эттириб, ўзбек ҳажвий насри тараққиётига улкан ҳисса қўшди.

10. Неъмат Аминов “Ёлғончи фаришталар” романида кўтарилган ижтимоий муаммолар, бу муаммоларнинг сабаблари бўлган салбий типлар анча йиллар илгари адиб томонидан ҳикоя жанрида характер сифатида очиб берилган эди. Адиб ана шу ҳикояларнинг кўпчилигини кейинчалик йирик ҳажвий асари “Ёлғончи фаришталар”га шу қадар моҳирона сингдириб юборди ва бу ҳикояларнинг асосий қаҳрамонлари романнинг тўлақонли персонажларига айланди.

11. Неъмат Аминов романда мамлакат ҳаётида собиқ тузумдаги мавжуд воқелик, жамиятнинг манзарасини бадиий умумлаштирган. Шу муносабат билан айтиш мумкинки, адиб ягона ҳажвий тип фаолияти воситасида кўплаб ҳажвий типлар ҳаётини, уларнинг характер-хислатларини, руҳий дунёсини ёрқин акс эттиришга эришди. Таъкидлаш керакки, Неъмат Аминов ҳажвий

романида адабий типлар яратишда ҳикоянависликда тўплаган ижодий тажрибаларидан унумли фойдаланди. Бу нарса ҳажвий персонажларнинг типик намуналарини жонли, ҳаётий ва бетакрорлигини таъминлашда портрет, ички монолог, қулгили диалог, сўз ва хатти-ҳаракат ўртасидаги номувофиклик, фавқулоддалик ва тасодифийликдан, персонажлар нутқидаги нуқсонларни қўллаш каби восита ҳамда усуллардан ўринли фойдаланди.

**SCIENTIFIC COUNCIL ON AWARD OF SCIENTIFIC DEGREES
DSc.03/30.12.2019.Phil.70.01. KARSHI STATE UNIVERSITY**

KARSHI STATE UNIVERSITY

RIZAYEV BAKHTIYOR KHOLLIYEVICH

**LITERARY INTERPRETATION OF SOCIAL AND LITERARY-COMIC
CHARACTERS IN THE LITERARY CAREER
OF NEMAT AMINOV**

10.00.02 – Uzbek literature

**DISSERTATION ABSTRACT OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON PHILOLOGICAL SCIENCES**

Karshi-2020

The theme of doctor of philosophy (PhD) of philological sciences was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2018.3.PhD/Phil533

The dissertation has been prepared at Karshi State University.

The abstract of the dissertation is posted in the (Uzbek, Russian, English (Resume)) languages on the website www.samdu.uz and on the website of "ZiyoNet" information and educational portal (www.ziyo.net.uz).

Scientific consultant: **Turayev Damin,**
Doctor of Philological Science, Professor

Sarimsokov Bakhodir Ishokovich
Doctor of Philological Science, Professor

Official opponents: **Ahmedova Shoira Nematovna,**
Doctor of Philological Science, Professor

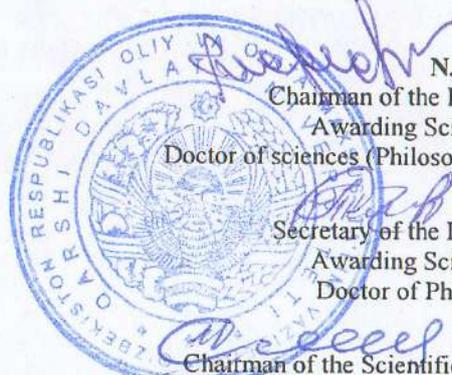
Kholmurodov Abdulhamid,
Doctor of Philological Science

Leading organization: Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Defence of the Thesis will take place at the meeting of the The Degree awarding Research Council number PhD.30.05.2018.Fil.70.01 under Karshi State University on 29 XII 2020 at 16⁰⁰ o'clock. (Address: 180103, Karshi city, Kochabog street, 17. Phone No.: (0 375) 225-34-13; Fax: (0375) 221-00-56, e-mail: qarshidu@umail.uz). Hall of activists of Karshi State University, faculty of the Uzbek philology.

The dissertation can be found at the Information Resource Center of the Karshi State University (registration number 34). (Address: 180103, Karshi city, Kochabog street, 17. Phone No.: (0 375) 225-34-13; Fax: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

The dissertation abstract was distributed on 19/ XII 2020.
(Record of Registry №. 33 dated 19/ XII 2020).

N.N. Shodmonov
Chairman of the Doctoral Degree
Awarding Scientific Council,
Doctor of sciences (Philosophy), Professor.

G.N. Tojiyeva
Secretary of the Doctoral Degree
Awarding Scientific Council,
Doctor of Philosophy (PhD).

B. Yuldoshev
Chairman of the Scientific Seminar at the
Doctoral Degree Awarding Scientific Council,
Candidate Philological of Sciences, Professor.

INTRODUCTION (abstract of (PhD) dissertation)

The aim and actuality of the research work. In the world of Literature, special attention is paid to the socio-aesthetic functions of satire and humor, the study of realistic and conditional image features, and the generalization of scientific theoretical views in this regard. As a result, a number of scientific studies have been created on the functions of comedy in fiction, the humorous type and creative aesthetic ideal, the grotesque method. At the same time, studying the author and the style of the comic work, the methods of creating a comic character in the work as irony, pitching, sarcasm, bitter laughter, creative individuality are kept in many scientific works as actual problems.

Although a number of scientific studies have been conducted in world literature on issues such as the genesis, evolution, humor, and role of comedy in social life, there are characters connected with humorous pathos and literary skill of many authors which need to be researched. In this sense, the scientific study of the humorous creative style and its poetic peculiarities is one of the most crucial problems of today's literature.

In the literature of the independence period, comedy also has its place as an artistic weapon that serves to spiritually purify society. If we look at the history of literature, it becomes clear that each period had its own humor and types of comedy, and the works in this direction reflected the problems of the existing system. "... we must not forget that attention to literature and art, culture is, first of all, attention to our people ... if literature and culture live, the nation can live"¹. In this sense, the struggle for high spirituality, which is the main criterion of life belief, the role of comedy and humor in fiction, especially its role as artistic weapon, in achieving it is immense. In modern Uzbek literature, the works of the great comedian Nemat Aminov, the socio-aesthetic essence of the comic types created by him, have not been specially studied in terms of artistic mastery. In this regard, the study of the work of the comedian, the individual features of his style, the artistic functions of comedy determine the relevance and necessity of the problem on which the dissertation is based. According to Decree of the President of the Republic of Uzbekistan №4947 dated February 7, 2017 "On the Strategy for further development of the Republic of Uzbekistan", PD-5847 of October 8, 2019 "On approval of the Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030", 2017, PD-2909 of April 20, 2017 "On measures for further development of the higher education system", PD-3271 of September 13, 2017 "Complex for the development of the system of publishing and distribution of book products, increase and promotion of reading and reading culture on the program of measures" due to this, all the normative will serve for the further implementation of the work.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хйёбонининг очилишида сўзлаган нутқи. // Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

Correspondence of the research to the priorities of the republic scientific and technological development. The dissertation was completed in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic “Formation of a system of social, legal, economic ideas of an informed society and a democratic state and ways towards implementation”.

The level of the research. The problems linked with a writer’s or a poet’s creative career were studied in the scientific works, monographs and articles by famous representatives of Uzbek Literature as Abdusamatov H., Kushjanov M., Sharafiddinov O., Rahimov N., Abdugafurov A., Normatov U., Nazarov B., Sobirov O., Karimov B., Toshkanov S., Makhsimkhanov S., Akhmedova Sh.² In these studies, the theoretical issues of the emergence, genesis, perfection, creation of the humorous type in the new Uzbek literature are examined on the example of the works of certain comedians about humor, humorous characters. In the second half of the XX century in Uzbek literature, scientific observations on the work of the artist Nemat Aminov are reflected in a number of articles and reviews³. In this regard, this dissertation is the first study in Uzbek literature devoted to the work of a writer who wrote satirical and humorous works in almost all genres of the epic genre.

The degree of studies of the research work. The problems linked with a writer’s or a poet’s creative career were studied in the scientific works, monographs and articles by famous representatives of Uzbek Literature as Abdusamatov H., Kushjanov M., Sharafiddinov O., Rahimov N., Abdugafurov A., Normatov U., Nazarov B., Sobirov O., Karimov B., Toshkanov S., Makhsimkhanov S., Akhmedova Sh. In these studies, the theoretical issues of the emergence, genesis, perfection, creation of the humorous type in the new Uzbek literature are examined on the example of the works of certain comedians about humor, humorous characters.

The paper is relevant to the concepts of High Education Institutions. The dissertation was completed within the framework of the research plan of Karshi

² Абдусаматов Х. Абдулла Қаҳҳор. – Тошкент: Ўздавнашр. 1960. – 56 б.; Абдусаматов Х. Ўзбек совет сатираси масалалари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968. – 358 б.; Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор ижодида сатира ва юмор. – Тошкент: Фан, 1973. – 149 б.; Қўшжонов М. Норматов У. Маҳорат сирлари. – Тошкент: Ўзадабий нашр. 1968. – 68 б.; Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – 256 б.; Каримов Б. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2006. – 86 б.; Абдуғафуров А. Навоий сатираси. 1-китоб. – Тошкент: Фан, 1968. – 313 б.; Абдуғафуров А. Навоий ижодида сатира. 2-китоб. – Тошкент: Фан, 1972. – 260 б.; Раҳимов Н. Ўзбек совет сатираси тарихидан 3. (1917-1959). – Тошкент: Фан, 1962. – 231 б.; Норматов У. Сержило кулги // Шарқ юлдузи. 1991. № 3 –Б.187-192.; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Ёш гвардия, 1985. – 126 б.; Мирвалиев С. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2004. – 243 б.; Норматов У. Қодирий боғи. – Тошкент: Ёзувчи, 1999. – 86 б.; Норматов У. Устоз ибрати. – Тошкент: 2007. – 116 б.; Собиров О. Ўзбек реалистик прозаси ва фольклор. – Тошкент: Фан, 1979. – 199 б.; Аҳмедова Ш. Саид Аҳмад ҳажвиётида бадий маҳорат: Филол. фанлари номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1994. – 29 б.; Махсимхонов С. Абдулла Қодирий ижодида ҳажвий характер муаммоси (кичик насрий асарлари мисолида): Филол. фанлари номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1997.– 22 б. ва ҳоказо.

³ Иброҳим Раҳим. Неъмат Аминов ва унинг “Жигари тўкилди”сига характеристика // Неъмат Аминов. Жигари тўкилди (ҳикоялар, интермедиялар ва фельетонлар). “Муштум” кутубхонаси. – Тошкент, 1974. № 34. – Б.2; С.Аҳмад. Кулгига маҳкум этиб // Неъмат Аминов. Ёлғончи фаришталар. –Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – Б. 318-319; С.Аҳмад. 3001 суварак // Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Тошкент, 1998. – Б.233-239; Шарафиддинов О. Ҳажвиётга садоқат // Неъмат Аминов. Қаҳқаҳа. Қиссалар ва ҳикоялар. – Тошкент, 1987. – Б. 5-18.

State University “Research of the historical and theoretical development of literary events.”

The purpose of the research work is to reveal the peculiarities of creating comic characters in NematAminov's creative works.

Tasks of the research work are.

to overview of the emergence of the direction of comedy and its study in literature; to prove the usefulness of comic works to improve the spiritual climate of society;

to reveal that the formation and development of comedy in the Uzbek literature of the XX century is connected with the works of such writers as A.Kadiri, G.Gulam, S. Ahmad, the creative traditions of these writers were continued by N.Aminov;

to define the scope and plot of NematAminov's comic stories;

to identify the features of comic characters created in the writer's stories;

to reveal the humorous characters and types in the novel's dilogy “Yolgonchi Farishtalar”.

The object of the research work is The author’s humanistic novels “Labihovuz Khandalari” (1973), “Jigari Tokildi” (1974), “Yelvizak” (1976), “Tillo Tabassumlar” (1977), “Yolgonchi Farishtalar” (1983), “Chinorlar kushigi” (1984), “Kakhkaha” (1987)

The subject of the research work is the coverage of the peculiarities of comic characters created by Nemat Aminov in his novels.

Methods of the research work. The dissertation paper uses artistic-psychological analysis, comparative-typological and historical-comparative, analytical methods.

The scientific novelty of the research work is as follows:

it is revealed that the roots of the comic direction in fiction were developed in folklore and at different stages of Uzbek literature;

the formation of the comic direction is based on the fact that it is connected with the works of writers as A.Kadiri, G.Ghulam, Said Ahmad whose creative traditions were continued by N.Aminov;

Revealing of traditions and innovative approaches of Nemat Aminov to comedy genre;

The relation of comic pathos to the aesthetic category of satire and tragedy, the connection between them is proved; The evolution of comic types in the author's work is covered by the analysis of the novel-dialogue “Yolg’onchi Farishtalar”.

Practical value of the research work is defining comedy and its origin, the connection of comic characters with the aesthetic ideal of the creator in Modern Uzbek Literature; it was scientifically proven the humorous characters created by the writer from society by exposing vices such as looting of state property, immorality, bribery, extortion of human; the peculiarities of the literary language of the humorous work are based on the use of the rich

potential of the living vernacular in the individualization of the speech of the characters.

The reliability of the research work is explained by the fact that the problem is clearly stated, the conclusions are based on such methods as comparative-typological, analytical, historical-comparative, psychological analysis, the use of reliable theoretical sources.

Scientific and practical significance of the research work. The scientific significance of the dissertation is that it is important to understand the general issues of comic and humorous imagery, the socio-aesthetic functions of comedy and humor, the features of realistic and conditional imagery in literature.

The practical significance of the research can be used in specialty courses and seminars for students of philology in higher education. Also, a pamphlet dedicated to the works of Nemat Aminov serves as an important source in the process of creating a literary portrait.

Implementation of research results. It was worked out the basis of the problems of creating a comic type in modern Uzbek literature and the development of its scientific and theoretical basis by analyzing of Nemat Aminov's works.

The scientific conclusions about the relationship of humorous pathos with the aesthetic category of satire and tragedy, the relationship between them were used in the fundamental project № OT-F8-002 “The impact of modern civilization on the social image of man.” (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-2336 dated June 30, 2020). As a result, the peculiarities of the artistic language of the humorous work have been perfected in terms of the nature of the language of the living people and its view as an integral part of the spiritual world;

As a result, the comparative study of the comic direction in fiction with the literature of other nations, which paid special attention to the coverage of important problems of comparative literature, served to form the methodological basis of the project under № FA-F1-G040 in the fundamental project “Uzbek literature in the aspect of comparative literature: typology and influence” (Ministry of Higher and Secondary Education of the Republic of Uzbekistan, 2020). Reference No. 89-03-2336 of 30 June);

The peculiarities of tradition and innovative approaches in Nemat Aminov’s humor were used in the fundamental research project № FA-F1-G003, 2012-2016, “Functional word formation in the modern Karakalpak language.” (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-2336 dated June 30, 2020). As a result, the theoretical research and practical analysis of semantic derivation problems used in the literary works has been perfected.

Dissertation of results of the research work. The results of the study were discussed at one international and three national scientific conferences.

Publication of research results. There were published 16 scientific articles on the topic of the dissertation. The main scientific results of doctoral

dissertations were published in 4 scientific periodicals of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, 1 of which is published in the foreign publication.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation paper consists of an Introduction, three main chapters, a conclusion and a list of references. Total volume is 135 pages.

Main content of the dissertation

The introductory part is based on the relevance and actuality of the dissertation topic, describes the goals and objectives, objects and subjects of research, its relevance to the priorities of science and technology of the Republic of Uzbekistan, reveals scientific novelty, practical significance, implementation of research results, published works, dissertations structure and volume.

The first chapter of the dissertation is entitled “**The emergence of comedy in literature and its theoretical foundations**”. The issue of “*Socio-aesthetic functions of comedy*” is studied in the first chapter. Well-founded ideas about the socio-aesthetic function of comedy as literary theory and aesthetics and its various aspects were studied and commented on. In particular, the words of the Greek sage Aristotle, “Comedy ... although not in the sense of completely discrediting bad people, embodying, because humor is only part of ugliness”,⁴ apply not only to the dramatic type, but also to the epic type, especially fiction.

Moreover, the role and importance of comedy in the purification of social life from vices, in the improvement of the spiritual and moral image of man is very great. This is why comic creation occupies one of the leading positions in Western and Eastern literature. So is comedy a form of the artist’s aesthetic approach to reality, i.e., one of the manifestations of pathos, or a separate literary genre, as some critics and literary critics have pointed out? This issue has been unresolved in the articles of N.V. Gogol and M. Lermontov in 40s of XIX century, he described comedy as a literary genre.⁵ After V.G.Belinsky, XX century scholars L.I.Timofeev, Ya.Elsberg, Yu.Borev also interpret comedy as a literary genre.⁶

Contrary to the above view, many literary critics view comedy as a form of the artist’s aesthetic attitude to reality, i.e., pathos.⁷ We also agree that comedy

⁴ Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – Б-28.

⁵ Белинский В.Г. Собр.соч.в девяти томах. Т.3. – М.: ХЛ. 1978. – С. 216-277.

⁶ Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971. – С. 387-405.; Эльсберг Я. Некоторые вопросы теории. сатиры // Проблемы теории литературы. – М.: АНСССР, 1958. – С. 268-297.; Боров Ю.Б. Сатира // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М.: Наука, 1964. – С. 363-407.

⁷ Поспелов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. – М.: Просвещение, 1972. – С.12-19; Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1970. – С. 26.; Руднева Е.Г.Пафос художественного произведения (Из истории проблемы). – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 11; Султон Иззат. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. –Б. 163; Қўшжонов М. Назарий лавҳалар. – Тошкент: Фан, 1980. – Б. 24.; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 228; Қўшжонов М. Адабиётда эстетик категориялар // Адабиёт назарияси. Икки томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б.162-164; Олимов М. Ҳозирги ўзбек адабиётида пафос муаммоси. – Тошкент, 1994. – Б.100.

is a form of the artist's aesthetic approach to reality, and in our work we have tried to follow the same principle in the analysis of the peculiarities in the creation of comic types in the work of Nemat Aminov. Well-known aesthetic scientist Yuri Borev in his work "On comedy" shows that there are both commonalities and differences between ordinary funny events and the state of comedy. His views on the connection between comedy development and the struggle for higher social ideals are valuable⁸.

It is also characterises of Yu. Borev's comments on the ideas of I. Kant, Socrates, V.T. Belinsky on the specific expression of the aesthetic ideal in comic and humorous works.⁹

In Russian literature L.I. Timofeev, G.N. Pospelov, M.B. Khrapchenko, academicians in Uzbek literature I. Sultan, M. Kushjanov, S. Mamajonov, professors A. Abdugafurov, H. Abdusamatov, B. Imamov, H. Razzakov, B. Sarimsakov, N. Hotamov in their researches also studied the general issues of comedy and its social-reported valuable feedback on aesthetic functions¹⁰.

In the literary and aesthetic views of Russian and Uzbek writers, we see that in the creative process they pay special attention to the role of humor and humor in social life. For example, the famous Russian writer N.V. Gogol spoke about the socio-aesthetic function of comedy, saying that it "gives a deep meaning to the story, forces it to reveal the neglected situations, to overthrow the Euro-background of reality".¹¹ In an article entitled "Yozguvchilarimizga", Kadiri emphasizes that the pen should be seized only if it has a "social and political interest", and in his article "26nchi yilda kuldiruvchilarimiz", he says that humor should live in society.¹²

One of the leaders of twentieth-century Uzbek literature, Ghafur Ghulam, advises to move away from the topic of humor¹³, and Abdullah Kahhor advises us to move away from the social nature of comedy.¹⁴ Fiction is art, not politics, but real art is an artistic analysis of the life of a society, in the sense that it involuntarily interferes in politics, reflecting the political landscape of society. We say that laughter enriches and enlarges ideas and politics. The study shows the socio-

⁸ Қаранг: Боров Ю. О комическом. – М.: Искусство. 1957, С.10-11.

⁹ Ўша манба. – Б. 17-32.

¹⁰ Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М.: Просвещение, 1971. –С.397-405; Пospelov Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. – М.: Просвещение, 1972. – С.12-19.; Храпченко М.Б. Художественное творчество, действительность, человек. – М.: СП, 1882. – С.58-80; Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи. 1980. – Б.163-166; Қўшжонов М. Абдулла Қаҳҳор ижодида сатира ва юмор. – Тошкент: 1973. – Б.149; Қўшжонов М. Назарий лавҳалар. – Тошкент: Фан, 1980. – Б. 24; Қўшжонов М. Адабиётда эстетик категориялар // Адабиёт назарияси. Икки томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 162-163; Мамажонов С. Гафур Ғулом прозаси. – Тошкент: Фан, 1966. – Б.65; Абдуғафуров А. Навоий сатираси. I китоб. – Тошкент: Фан, 1966. – Б.313; Абдуғафуров А. Навоий ижодида сатира. II китоб. – Тошкент, 1972. – Б.260; Абдусаматов Ҳ. Ўзбек совет сатираси масалалари. – Тошкент: 1968. – Б.358; Абдусаматов Ҳ. Сатира // Адабиёт назарияси. Икки томли. 2-том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 309-336; Раззоқов Ҳ. Ўзбек халқ ижодида сатира ва юмор. – Тошкент: Фан, 1966. – Б.86; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б.228; Имомов Б. Драматургик маҳорат сирлари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – Б. 49-91.

¹¹ Боров Ю. О комическом. – М.: Искусство. 1957, – С.32.

¹² Абдулла Қодирий. Кичик асарлар. –Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. – Б. 185-186.

¹³ Гафур Ғулом. Адабий – Танқидий асарлар. – Тошкент: Фан, 1971. – Б. 302.

¹⁴ Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Олти томли, 6-том. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – Б.213.

aesthetic functions of humor and humor on the example of the analysis of the works of Flaubert, Gogol, A. Kadiri, S. Ayni. Well-known literary critic, Doctor of Philology Bahodir Karim in his monograph “Abdullah Qodiriy” was one of the first in Uzbek literature to present the best examples of world literature (F.Rable “Gargantua and Pantagruel”, T.A.Goffman “Kichik Tsaxes”, N.V.Gogol “Revizor”) M.Bakhtin's idea that the main reason for the high power of both social and aesthetic influence in writing is from the point of view of folk laughter applies to Abdullah Kadiri's comedy.¹⁵ It is important to note that half a century before M. Bakhtin, Abdullah Kadiri expressed similar literary and aesthetic views on the social and aesthetic nature of laughter. In fact, Abdullah Kadiri in his novel “Utkan kunlar” effectively used the first forms of folk laughter, mentioned by M. Bakhtin – folk holidays, clown games. Suffice it to recall a separate chapter of the novel – “Tomosha qovoq”.

In the second part of the first chapter, we focus on the analysis of the role of traditions in N. Aminov's comedy. All word artists, including comedians, use realistic and symbolic means, such as figurative, in depicting the reality of life and the character of the heroes. In the works of M.E. Saltykov-Shchedrin, N.V. Gogol, A.P.Chekhov, M.Zoshchenko, A.Kadiri, S.Ayni, S.Ahmad, F.Musajonov, N.Aminov, both types of reflection of reality we can see that they used image tools skillfully. The study proves the peculiarities of Nemat Aminov's perseverance in comedy.

Particularly, along with the works of Gogol, Shchedrin and Chekhov, the author is nourished by the creative traditions of such great Uzbek writers as A.Kadiri, S.Aini, G.Gulam, A.Kahhor and S.Ahmad. It is emphasized that he tried to teach and developed the traditions of direct teachers, enriching them with new life topics.

In the dissertation, using the methods of artistic-psychological, historical, comparative analysis, the content of satire in the works of Gi-de-Mopassan, A.P.Chekhov, Abdulla Kadiri, Said Ahmad is based on realistic images, François Rable, Edgar Poe, M.Bulgakov, A.Fitrat, G.Ghulom, Tahir Malik. We have come to the conclusion that in some of Tahir Malik's works, humorous pathos is dominated by the tendency to depict conditional-fantastic events and heroes.

In the study, we approached Nemat Aminov's work from the point of view of the aesthetic principle of naming the chapter and tried to assess the writer's artistic skills, in particular, his contribution to the development of Uzbek literature, especially comedy. In particular, we have made the study of how the author laughs at the ugliness of life in a number of his stories the ways in which he imbibes them into artistic images. First of all, the name of the comic story should clearly describe the essence of the event that is described in it and that causes laughter. While such naming is sometimes directly related to the content of the story, sometimes the connection between them acquires a symbolic, satirical content. In Nemat Aminov's stories, there are two different

¹⁵ Қаранг: Баҳодир Карим. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.98.

forms of connection between the name and the content of the work. For example, in his story “Pedagogika” the title of the work is connected through a satirical approach to the content.

The story depicts a meeting with the heads of construction sites in the office of MardonTohirovich, the head of a mechanized mobile convoy. It is clear from the content of the work that the author did not name the story “Pedagogy” in quotation marks. The writer was able to vividly describe all the actions of this person, who did not know his place in the community, busy with the phone call of a naughty child, giving free rein to one reprimand and violating the child's upbringing. The author skillfully incorporated this story into the novel “Yolgonchi Farishtalar”, in which the story of the phone and the boy is connected with Bashirjon Zaynishev.

Another conditional way of creating a literary type in humorous, humorous stories is that the plot of the work is adventurous and the solution of the story is an emergency solution. Although this method is usually typical for comic stories or novels, Nemat Aminov has managed to use this method in his stories within the scope of the genre. His story “Dumli Yulduz” reveals the true face of the boastful, deceitful type who pretends to be knowledgeable in everything and everywhere. In the analysis of this story in the dissertation, it was noted that the writer's shortcomings in the method of conditional imagery, in particular, allowed artificiality in the description of events, boastfulness, exaggeration did not justify itself, exceeded the norm of lies in the language of the protagonist. However, since Nemat Aminov's creative principle is based on humorous pathos, it is also recognized that he was able to make effective use of conditional image features in all aspects of the types in his works, especially their portraits. For this reason, it is safe to say that the method of revealing the essence of a compact portrait of a comic type through a few lines, although widespread in world literature, has risen to the level of a special literary method in the work of Nemat Aminov in Uzbek comedy.

The first part of the second chapter of the dissertation, entitled “**The skill of creating a comic type in the stories of Nemat Aminov**”, is called “**Artistic interpretation of comic types in the stories of the writer**”. Nemat Aminov wrote comic works throughout his career, and unlike some artists, he did not occasionally turn to this field. Literary critic Ozod Sharafiddinov was right when he described this feature of the writer's work as “devotion to comedy ... a kind of devotion”.¹⁶

Comic or humorous works are based on comic types only. Such types are usually created due to the incompatibility of the form with the content of the image. Each historical period has its own development and forces that hinder it. Anti-development forces are ridiculed by representatives of fiction. Hence, the images that in every way hinder progress, spiritual maturity, are generalized and described as certain types.

¹⁶ Шарафиддинов О. Ҳажвиётга садоқат // Неъмат Аминов. Қаҳқаҳа. Қиссалар ва ҳикоялар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б. 6-7.

According to the literary critic J.Elsberg, comic types are individuals who generalize the leading character traits of many people, social groups, and categories.¹⁷ Indeed, in literature, three levels are clearly defined depending on the scale of the depiction of the human image. One of these levels is called image, character, and superior pattern character.

“Character” is derived from the ancient Greek word meaning “pattern, copy, stamp”, the first meaning of which is the image of people who, although in individual form, conform to certain patterns, repeating these mental patterns in their activities and appearance. In this sense, the term “Character” refers to a way of creating an artistic image of a person, more precisely, a level. It turns out that the type in this sense is a very broad generalization of one of the repetitive qualities inherent in man. The second meaning of the term is the description of anycommonality in an individual image.¹⁸ Khlestakov in Gogol’s comedy “Revisor” and the protagonist of I. Goncharov’s novel “Oblomov” are such literary and social types.

One of the peculiarities of creating a humorous type in artistic creation is the understanding of the need for formal conciseness, intellectual breadth for the work, and the ability to describe life facts in accordance with these requirements. To do this, he must be able to place large vital material into a work of art in a compact form, the humorous spirit into one or more images.

Another complication of creating a humorous type is explained by the fact that the creative eye’s perception of the connection between what appears to be unrelated from the outside and the events require that it be treated with a sense of urgency.

In the study, we approached the interpretation of comic types in the works of Nemat Aminov on the basis of these criteria of analysis. The writer finds the protagonists, the comic situation and the situation in life itself, in the attitude of the people around us. So they seem familiar and natural to us. Evidence of this can be seen in his story, “Jigari tukildi”.¹⁹

Although the story has a concise form, it depicts the laziness, which was widespread in our society in the 70-80s of the twentieth century, a typical image of people who are ready to do anything for personal gain. In particular, the image of Kaymakov embodies a bright type of people who are selfish, dangerous to society, and even ready to sell their homeland. But in the picture, Kaymokov sometimes appears as a simple man. As a result, the story became like a feuilleton. The writer then sought to gradually get rid of these shortcomings.

In the second part of the second chapter the problem of methods of creating a humorous type in N.Aminov's stories is studied. While the artist’s impartial, sincere laughter serves to create humorous types, his revealing laughter allows for the depiction of humorous types. These two types of laughter often come together

¹⁷ Эльсберг Я. Некоторые вопросы теории сатиры // Вопросы теории литературы. – М., 1958. – С. 289.

¹⁸ Боров Ю. Сатира // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры. – М.: Наука, 1964. – С. 35-36.

¹⁹ Аминов Н. Жигари тўқилди. “Муштум” кутубхонаси серияси. 34-сон. – Тошкент, 1974. – Б. 3-5.

and show that the created protagonist is both a humorous and a comic type at the same time. This is especially noticeable in the Uzbek literature of the later period. The heroes depicted in the works of Said Ahmad, Nemat Aminov, Anvar Obidjon are a vivid example of this. Such a syncretic state of humorous and humorous types occurs in connection with the ideological purpose of the creators. Such a syncretic state of humorous and humorous types occurs in connection with the ideological purpose of the creators.

It is also explained by syncretism in the nature of vital material. In the study, we tried to explain this feature of comedy by the example of Nemat Aminov in the story “Charhpalak dunyo”. In this story, the author finds a “naq chirik bir joy”²⁰ in the life of Abdullah Kadiri gives a better laugh at the actions of swindlers, flatterers, robbers, traitors, ignoramuses, bullshit. This poisonous laughter becomes more vivid, especially in the depiction of the speech and interactions of the protagonists of the story. Based on a comparative analysis, we can say that the characters in this story of the writer are followers of Ochumelov in another time and another place in A.P. Chekhov's “Chameleon”.

In the author's story “Nusrat Chaman” we see a good example of sarcastic-bitter satire in comedy. While the actions of the protagonist Nusrat Chaman sometimes lead the reader to unpleasant laughter, his actions as a result of ignorance lead to hatred and disgust.

Not every event or event in life always falls into a certain dimension and norms. Therefore, the humorous attitude in literature is not always pure. If we look at the stories of Nemat Aminov, such as A.Kadiri, G.Gulam, A.Kahhor and S.Ahmad, we will see that in many of them humor and humor are mixed. In the stories of Abdullah Kadiri, irony, pitching, sarcasm, grotesque, in Ghafur Ghulam's story “Ugrigina bolam” deep psychology and lyricism, in the stories of Abdullah Kahhor the spirit of feuilleton, in the stories of Said Ahmad delicate humor prevails.

The question of the variety of forms of the writer's comedy is studied in the third chapter. The types and methods of comedy are as diverse as life itself and human character. If we look at N. Aminov's comedy in terms of form, we also see diversity in it. His stories, such as “Pedagogika”, “Tabriknoma”, “Nusrat Chaman”, “Dumli Yulduz”, which we analyzed above, are humorous, and a number of small works are called “Hajviyalar”. In comedies such as “Surgich”, “Mandarin puli”, “Kassob boboning iti”, “Jigari tukildi”, “Makol odam”, some aspects of satirical images are ridiculed. The author comments on the subtitle of the comedy “Shudgordan tutilgan baliq” as a “fairy tale” and describes an event in the past as a fairy tale. The story of the “Aqli xo‘roz” is written in the form of a parable, in which the argument between the fox and the rooster and the cunning of the fox did not work, the rooster's mind worked. Interestingly, in this parable, the author tells a story based on his profession: a shopkeeper, a butcher, an inspector, a tea-maker, a teacher.

²⁰ Қодирий А. Кичик асарлар. – Тошкент: Фан, 1993, – Б.164.

The author also describes the comedy “Sho‘rlik tulki” as a “comic tale”. In our opinion, it is appropriate to define his genre as a "comic tale". Because, in it the image of animals in the forest reveals the peculiarities of various provocative, lazy, flattering, ignorant people in life. For example, the writer points out similar flaws in life through the ridiculous orders of the King of the Forest, Arslankhan, “Laylaklarning tumshug‘i qisqartirilsin”, and “Quyvon mahsumnixafa qilgani uchun bo‘rivoyga ogohlantirish e‘lon qilaman”. “Reading such funny commands, you will see that the author criticized the Soviet-era commands, blindly paperwork, in the form of “kosatagidanimkosa.”

The author has some comics in which he tries to make a violent laugh, for example, in the comedy “Topildik” the ridiculous actions of a drunkard are ridiculed, but the comedy seems incomplete. As the author himself points out, the “Xo‘roz” comedy about the “makiyon” is based on “bo‘lgan voqea”.

The author has another series of comics, which are called “Giybatullo arhividan.” In the comedy “A‘zoldardan arzidod” the gossip and the “writer” complain about their internal organs - arms, ears, teeth, lungs, kidneys, etc., while in the comedy “Mashq” the grief of a person imprisoned for provocation is ridiculed. The provocateur, who wrote provocative letters in his right and left hand, boasts that he has switched to writing with his foot, and that he has switched to writing with his ears and nostrils. The author gives a lot of exaggeration in this comedy, and this method also helps to make people laugh, to fully expose the comic image.

M. Bakhtin's novel “Gargantua and Pantagruel” by François Rable more clearly shows that in the process of analysis, humorous or humorous types consist of a set of contradictory features, which combine high and low, denial and affirmation, disgust and kindness.²¹

In his stories, Nemat Aminov cites the plight of the humorous type as an example to readers. But logically his protagonist cannot remain in such a state. Because, Nemat Aminov’s style of creating unique characters must lead each hero to a clear conclusion. The transformation of the humorous type into a comic-tragic type puts the writer in a difficult position in deciding his fate to the end. Therefore, the writer finds a way out of the situation in such a way that everyone who reads the story does not notice how the natural laughter has passed into the prevailing environment.

We can see this feature in the author's work in the connection of the humorous and humorous image in the story “Tutikhon”. The writer, who responsibly felt that the humorous type was vital, in harmony with time and daily life, skillfully portrayed the situation at the intersection of humorous and tragic relations, combining the humorous and sad part of the humorous type in the story. If the image of Tutikhon was only a funny type until the end of the depiction of events, the effect of the story would be incomplete when the writer

²¹ Бахтин М. Рабле и Гоголь // М.Бахтин. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: ГИХЛ, 1990. – С.526-536.

wanted to tell the story. In real life, laughter and tears, weddings and mourning always live side by side.

The mix of humor and tragedy in deciding the fate of humorous or humorous types is nothing new in Uzbek literature. A. Kahhor tried to solve the fate of the humorous or humorous type in his own tragedy in his story "Tuyda aza". At the end of the chapter, Nemat Aminov's stories emphasize that comic and humorous types are mixed as in real life, which, on the one hand, serves to reveal the essence of the artistic type, on the other hand, to ensure their vitality and increase the social spirit of the work.

In the first chapter of the third chapter, entitled "Humorous type and creative aesthetic ideal" in Nemat Aminov's novelology "Yolg'onchi farishtalar", "The evolution of character in a comic novel" is studied. Creating a comic type has many conveniences for small epic genres. In genres such as storytelling or feuilleton, the most characteristic features of the comic type are centered on one point, and with a "central" explosion that reveals its defining edges. In this case, the object of the image is selected an event that is interesting for both the creator and the reader. But creating comic types in larger epic genres is much more complicated.

There are specific reasons for this complexity. First, the comic type must be individual, not only in terms of the creative ideal, but also contrary to the social aesthetic ideal. Second, the plot of the work must consist of events that are so interconnected that all the "qualities" of the comic type are revealed in the plot rings one after the other in a certain development. Third, all the flaws and shortcomings inherent in the comic type must emerge in its own logic, its internal dynamics.

For the above-mentioned reasons, the largest comic novels and short stories in Uzbek realist literature consisted of G. Ghulam's "Shum bola" and Khudoiberdi Tukhtaboev's "Sariq devni minib" Nemat Aminov enriched the Uzbek realist prose of the XX century with a comic novel. The first part of the novel dilogy is called "Yelvizak" and the second "Suvarak". Both of them depict the life and adventures of Bashirjon Zaynishev, a unique comic type. The writer combined the two stories into a novel.

The uniqueness of the humorous type in both stories, as well as the chronological sequence of events, play an important role in determining the genre affiliation of the work. Said Ahmad, the Hero of Uzbekistan and Honored Writer of Uzbekistan, defines the genre of the work as a novel: "We had no major comedy other than Ghafur Ghulam's "Shum Bola". We have been waiting for such a work for many years. Nemat Aminov made this dream come true. "Yolg'onchi farishtalar" is the first masterfully written comic novel in Uzbek literature.²²

In the foreword to the collection "Qahqaha", the Hero of Uzbekistan, well-known critic O. Sharafiddinov describes the genre of the work "Yolg'onchi

²² Саид Аҳмад. 3001-суварақ // Саид Аҳмад. Йўқотганларим ва топганларим. Хотиралар. Адабий ўйлар. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б.238.

Farishtalar” (stories “Yelvizak” and “Suvarak” were published in the same volume in 1983) as follows: “Critics also praised the work. Some even call it “the first Uzbek comic novel” and equate it with Ilyallf and Evgeny Petrov's “Twelve Chairs” and “Golden Calf.” “Yolg‘onchi farishtalar” is not a novel. The genre was defined by the author as a double story.²³ In our opinion, it is possible to agree with the opinion of the famous writer Said Ahmad that the work is a two-story comic novel. Let us also remember that Askad Mukhtor’s novel “Chinor” consists of many stories.

In our opinion, “Yolg‘onchi farishtalar” is a two-story novel about the life and work of a comic type. The protagonist and the main characters of the work are one, the events are told in a certain life sequence. Initially, the story “Yelvizak” was written. His protagonist is Bashirjon Zaynishev, a master who has worked in middle positions and “sat down” many organizations. However, the fate of such a comic type in “Yelvizak” is not fully resolved. The story ends with his failure to run the House of Culture to be discussed in the district committee office.

Apparently, such an ending to the comic-type part is enough for the first story. The fate of “yelvizak fe’l and suvarakmijaz” like Bashirjon Zaynishev requires a sharp attitude from any artist. In the first story, the writer quickly writes the second story “Suvarak” because all the character aspects of the comic type are not sufficiently revealed. The author then publishes them in a volume entitled “Yolg‘onchi farishtalar”

Of course, it is not just a novel that combines two stories. The two stories are not simply published in relevance. In fact, the protagonist of both stories is a man, the negative type – Bashirjon Zaynishev. In both stories, different aspects of the same character are revealed.

Often when we talk about aesthetic categories, we only talk about beauty, height, nobility, tragedy, comedy, and so on²⁴. Some scholars, on the other hand, believe that the consideration of aesthetic categories in a certain contradictory pair allows us to study and evaluate reality in its own flow, in a polyphonic state. We are in favor of such a view.

The aesthetic ideal of the creator is the manifestation of socio-political, legal, spiritual, moral, artistic, religious and philosophical ideals within the limits of the potential of the talented person. Therefore, in this ideal, the influence of ideological, political, economic and cultural relations inherent in a particular society is combined. From this point of view, Nemat Aminov's “Yolg‘onchi farishtalar” shows the violence, atheistic upbringing, imaginary vision of the social future of the former Soviet-era communist monopoly, which existed only from a philosophical point of view.

The story of “Yelvizak” began with the events of Bashirjon Zaynishev's tenure as director of the district House of Culture, which ended with the

²³ Шарафиддинов О. Ҳажвиётга садоқат // Неъмат Аминов. Қаҳқаҳа. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – Б.12.

²⁴ Боров Ю. Эстетика. 3-ое изд. – М.: ИПЛ, 1981. – С.46-112.

discussion of his case in the district committee office and his dismissal. The second story of the comic novel "Suvarak" begins with the fact that he was lying idle at home, when he was suddenly called by his friend Shamsi Turaevich, and ends with the image of his death in a car accident. In "Suvarak", the writer reveals the characters of his hero in an evolutionary way. The image reveals new aspects of laziness, adultery, deceit, muteness, greed.

At first glance, the writer seems to have exaggerated the black paint in the image of the negative protagonist in some places. Most importantly, in this evolutionary process, the negative social nature of comic characters was revealed. Bashirjon Zaynishev is a swindler. He knows who to treat, how to benefit from whom, and to what extent.

Bashirjon Zaynishev is an ignorant person. But bosses do not say no to whatever field or organization they send them to. Because, he does not feel the need for specific knowledge, skills and initiative in every job. For him, leadership consists of formality, command, and obedience to employees.

Bashirjon Zaynishev is a person who has no faith in the affairs of society and devotes all his activity to the acquisition of wealth through filth and looting. He is not a Muslim as a Muslim, nor is he an atheist. Such individuals are dangerous at all times and in all places. The writer has managed to expose the disgusting image of such people, who have been beaten in society, through various events and means.

Bashirjon Zaynishev is a communist, but belonging to the party is not a belief for him, but a means of holding office. He is a morally depraved person. He promises to hire a shepherd, tannoz Kirmizkhan, to the house of culture and keeps playing. Bashirjon Zaynishev is a slanderer, a dangerous person for society.

The second part of the third chapter analyzes the issue of "Revealing the vices of the time in the interpretation of socio-satirical types" in the author's comic novel "Yolg'onchi farishtalar".

In both stories of the novel, Bashirjon Zaynishev participates as the leading comic type. Of course, there are other types in the novel. They are united around the image of Bashirjon, as they say, recognizing the blind in the dark. Therefore, Bashirjon Zaynishev serves as the main generalizing type in exposing the declines, shortcomings and flaws in the socio-political, economic and cultural life of the Soviet era. The conflict between looting, bribery, bribery, deception, extortion, and immorality in society, as well as between honest, honest, and chaste people, is manifested in the play only in communication with this type.

As we have mentioned above, the most important features of the Bashirjon Zaynishev character. So, he is the main figure who allows us to reveal the abominable deeds of the comic types created in both stories. In other words, Bashirjon is a means of truthfully showing the spiritual and moral roots of the vices of the socio-economic, political and cultural life of the 60s and 80s of the XX century. Because, it was at this time that the spiritual foundations of public

life were loosened. The false nationalism of the Communist Party, the muteness of the party members, and the demagoguery of the party nomenklatura were extremely strong. In real life, thousands of Bashirjans and Vafottors, Kirmizkhans and Shamsi Turaevichs were active participants in the social decline. Nemat Aminov did not invent Bashirjon Zaynishev. To do this, he studied such types and was able to generalize their characteristic features and activities in a highly artistic way. This is the reason why this type is so convincing and vital.

The master writer Said Ahmad distinguishes the characters who embody the five different social and literary types that act in the novel. He explains why pests like the protagonist Bashirjon Zaynishev have multiplied in the society like waterfowl: criminals who do not despise science. At a time when important events are taking place in the world, the company "headed" by Bashirjan is a shelter, so it is 3001 of the 3,000 cockroaches in the world"²⁵.

If it were up to us, we would add Shamsi Turaevich, Vafo Attor, Kiyomkhan, Kirmizkhan and other comic types in the novel to this list. The reason is that these types feed and feed each other. Or, more precisely, they all feed from one source –impurity. It is no coincidence that irrigators multiply in unclean places.

Said Ahmad describes Vafo the Attar in the novel as "somehow resembling SadridinAini'sKoriIshkanba". He also says, "I say there is a resemblance in their lowliness to their greed"²⁶. The author is right. Like KoriIshkanba, Vafo Attor tries to benefit from everything, every situation. But there is a difference, the NEP era is not capitalist. Does not deal with vessels.

At the time of writing, there were many such people in society, especially among the middle generation and the youth. Based on the above, it can be said that NematAminov was able to accurately reflect the spirit of the times, the flow of life, the social flaws in the life of society in the comic types he created.

The author symbolically named the stories in the novel "Yolg'onchi farishtalar", "Yelvizak" and "Suvarak". Such naming is fully consistent with the humorous content, which allows for a correct understanding of the essence of the works. Because, Elvizak is invisible, but it makes a person very cold, causing serious illnesses. Bashirjon Zaynishev and his accomplices and patrons are dangerous elves who make the socio-spiritual life of the country sick. Suvarak is an insect that actively moves in the dark.

The novel "Yolg'onchi farishtalar" can demonstrate Nemat Aminov's mastery in the field of humor and comic types. Nevertheless, the dissertation critically analyzes some of the shortcomings of the scheme. In his comic novel, the writer made effective use of the creative experience he had accumulated in storytelling in creating literary types. It made appropriate use of tools and techniques such as portraiture, internal monologue, humorous dialogue, inconsistency between word and action, urgency and randomness, and the use of

²⁵ Саид Ахмад. Йўқотганларим ва топганларим. – Тошкент: Шарк, 1998. – Б.233-234.

²⁶ Ўша асар. – Б.234.

flaws in the characters' speech to ensure that the typical examples of comic characters are alive, vital, and unique. As a result, the comic types came out bright, unique. This means that the “Yolg‘onchi farishtalar” of the second half of the twentieth century were perfected in exposing the social vices of a stagnant society by creating comic types in large epic forms.

CONCLUSION

At the end of our research we came to the following conclusions:

1. Comedy is the most complex and difficult field of literature and requires special skills from the writer. Because he needs to know his object of image well, to be able to grasp the points of laughter and hatred in the external world and the inner world of the types he wants to create with great delicacy and to depict them in real naturalness.

2. The humorous writer must clearly define the means and methods by which he describes his object in the literary experiment, which traditional, but at the same time new methods of depiction should be used in his writing. In this regard, NematAminov's creative research deserves special praise.

3. NematAminov first refers to the methods and means of humorous imagery, based on the natural logic of each type of comedy, first in the form of individual stories, and then in the story and novel. In doing so, he pays great attention to the character logic of the comic type, the environment in which he lives, the conditions, the requirements of national and local color.

4. Nemat Aminov skillfully uses the rich potential of the living vernacular, its sometimes angry, sometimes gentle tones, closed phrases, sometimes lively and violent, sometimes empty flow in the individualization of the speech of comic types and characters.

5. The work of comedians shows that a large epic volume, a continuous narrative and a picture rich in detail are not conducive to comedy and humor. The small-volume story confirms that the form of the story, which can be resolved with a tattoo or an explosion, from random to extraordinary, allows in many ways to depict humorous, humorous types. Nemat Aminov is an artist who has mastered the form, expression and image of the story genre. He proved in practice that the shortcomings of social life are a convenient and acceptable genre for the creation of bright Nemat Aminov story comic types within all the possibilities of this genre.

6. In the author's humorous stories there is a symbolic, figurative connection between the title and the content of the work. This thing has risen to the level of a leading aesthetic principle for almost all of his stories. It is obvious that the diversity of types and methods of comedy, as well as life itself, enriched the form of comedy of N. Aminov. While some of his stories are humorous, a number of his smaller works are called "comics" by the author himself. Fairy tales, comic tales, fairy tales are written in the form of parables, and through the image of animals he laughs at the peculiarities of various provocative, lazy, flattering, ignorant people in life. Another series of the author's comics is called "From the archives of Ghiybatullo", in which there is a bit of exaggeration, which also helps to create laughter, to expose the humorous image through satirical laughter.

7. Mispronunciation of local dialects and words in other dialects, unexpected encounters with comics and portraits of extraordinary characters of the work, use of flaws in their speech, writing a letter on behalf of the protagonist of the story.

8. Nemat Aminov's experience in creating humorous types has also proved that there is an essential connection between aesthetic categories in the literature, especially humorous pathos and humorous pathos. There is a certain gradualness in the comic work of the writer. He first infused the spirit of humor into the story, and then created unique examples of comedy in the narrative and novel genres of the epic genre. Based on the character logic of the comic type, it pays great attention to the environment, conditions, national and local color requirements of the protagonist. Shamsi Turaevich, Askar Bakirovich, Bashirjon, Shonazar Kasimovich are the humorous characters of some leaders of the former regime, while Vafo Attor, Abdulboki, Ismat Bobo, Mirza Hamid, Nusrat Chaman are the humorous types of people who represent the people. Based on the speech and actions of the heroes, it is possible to know that they live in Bukhara and its environs.

9. Abdulla Kodiri Nemat Aminov also effectively used the rich folk language resources, which served to provide a strong national spirit and social ideological content of comedy, which achieved creative success in revealing the features of the language. Nemat Aminov skillfully used the rich potential of the living vernacular, its sometimes angry, sometimes gentle tones, closed expressions and winged words, sometimes lively and violent, sometimes empty flow in the individualization of the speech of comic types and characters.

At the same time, Nemat Aminov used the letter as an artistic method in creating humorous, humorous types. Some of the author's short comedies are also created in the form of monologues, letters, in which the humorous image is revealed through his own language.

10. The social problems raised in Nemat Aminov's novel "Yolg'onchi farishtalar", the negative types that are the causes of these problems, were revealed by the writer many years ago as a character in the story genre. The author so skillfully incorporated many of these stories into his later great comic book, "False Angels", and the protagonists of these stories became the full-fledged characters of the novel.

11. In the novel, Nemat Aminov artistically summarizes the existing reality of the former system in the life of the country, the landscape of society. In this regard, it can be said that the writer, through the work of a single comic type, has managed to vividly reflect the life of many comic types, their character, the spiritual world. It should be noted that N. Aminov effectively used his creative experience in storytelling in the creation of literary types in the comic novel. It made appropriate use of tools and methods such as portraiture, internal monologue, humorous dialogue, inconsistency between word and action, urgency and randomness, and the use of flaws in the speech of the characters to ensure that the typical patterns of comic characters are vivid, vital, and unique.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ РНД.03/30.12.2019.FIL.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

РИЗАЕВ БАХТИЁР ХОЛЛИЕВИЧ

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТОЛКОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ И
ЛИТЕРАТУРНО-ЮМОРИСТИЧЕСКИХ ТИПОВ В ТВОРЧЕСТВЕ
НЕМАТА АМИНОВА**

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Карши – 2020

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером В2 018.3.PhD/Fil533.

Диссертация выполнена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекском, русском, английском (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета www.qarshidu.uz и на информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный руководитель:

Тураев Дамин,
доктор филологических наук, профессор

Саримсоков Баходир Исакович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Ахмедова Шоира Нематовна,
доктор филологических наук, профессор

Холмуродов Абдулхамид
доктор филологических наук

Ведущая организация:

Ташкентский педагогический университет
имени Низами

Защита диссертации состоится на заседании научного совета. 03/30.12.2019. Fil.70.01 по присуждению ученых степеней при Каршинском государственном университете «29» XII 2020 года в 15⁰⁰ часов. (Адрес: 180103, город Карши, улица Кучабаг 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz). Каршинский государственный университет, Главное здание, 3-этаж, зал заседаний.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (Зарегистрирован под номером 34). (Адрес: 180103, г. Карши, улица Кучабаг, 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@umail.uz).

Автореферат диссертации разослан «19» XII 2020 года.
(Протокол реестра рассылки за номером № от «33» 19.XII 2020 года)

Н.Н.Шодмонов
Председатель Научного совета
по присуждению ученых степеней,
доктор филол. наук.

Г.Н.Тожиева
Секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней,
доктор философии по филол. наукам, (PhD).

Б.Юлдашев
Председатель Научного семинара
при Научном совете по присуждению
ученых степеней, доктор.филол. наук.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация к диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования посвящена раскрытию особенностей создания комических типов в творчестве Немата Аминова.

Объектом исследования послужили сборники писателя Немата Аминова: “Юморы Лябихавуз” (1973), “Жигари тўкилди” (1974), “Сквозняк” (1976), “Золотые улыбки” (1977), “Лживые ангелы” (1983), “Песня чинар” (1984), “Смех” (1987) и другие.

Предметом исследования является раскрытие особенностей юмористических типов, созданных Нематом Аминовым.

Методы исследования. В диссертации используются художественно-психологический анализ, сравнительно-типологический и историко-сравнительный, аналитический методы.

Научная новизна исследования:

- выявлено, что корни комического направления в художественной литературе получили развитие в фольклоре и на разных этапах узбекской литературы;

- научно обоснован факт о том, что формирование юмористического направления связано с творчеством таких писателей, как А. Кадыри, Г. Гулом, Саид Ахмад, а творческие традиции этих писателей получили продолжение в произведениях Немата Аминова;

- раскрыты своеобразные традиции, свойственные юмору Немата Аминова, а также его новаторство;

- доказана связь комического пафоса с эстетической категорией сатиры и трагедии, раскрыты взаимоотношения между данными категориями;

эволюция комических типов в творчестве автора освещена анализом романа-дилогии “Лживые ангелы”.

Внедрение результатов исследования. На примере анализа творчества Немата Аминова на основе проблем создания юмористического типа в современной узбекской литературе и разработки его научно-теоретической базы:

Научные выводы о взаимосвязи юмористического пафоса с эстетической категорией сатиры и трагедии, взаимоотношения между ними были использованы в фундаментальном проекте ОТ-F8-002 “Влияние современной цивилизации на социальный образ человека” (Свидетельство Министерства высшего и среднего образования Республики Узбекистан № 89-03-2336 от 30 июня 2020 г.). В результате были усовершенствованы особенности художественного языка юмористического произведения с точки зрения характера живого языка народа и его мировоззрения как неотъемлемой части духовного мира;

Научно-теоретические выводы о том, что корни комического направления в художественной литературе зародились в фольклоре и на разных этапах узбекской литературы были использованы в фундаментальном проекте FA-F1-G040 “Узбекская литература в аспекте сравнительного

литературоведения: типология и влияние” (Свидетельство Министерство высшего и среднего образования Республики Узбекистан, 2020 № 89-03-2336 от 30 июня). В результате методологической основой проекта послужило положение о том, что в раскрытии важных проблем сравнительного литературоведения исследование комического направления в художественной литературе того или иного народа имеет особое значение при сопоставительном изучении его с литературой других народов;

Теоретические взгляды о новаторстве и своеобразных традициях комизма Немата Аминова были использованы в фундаментальном исследовательском проекте ФА-Ф1-ГООЗ, 2012-2016, “Функциональное словообразование в современном каракалпакском языке”. (Справка Министерства высшего и среднего образования Республики Узбекистан № 89-03-2336 от 30 июня 2020 г.). В результате были усовершенствованы теоретические исследования и практический анализ вопросов семантической деривации, использовавшихся в художественных произведениях.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования обсуждались на 2 международной и 3 республиканских научных конференциях.

Публикация результатов исследования. По теме диссертации опубликовано 16 научных работ, 4 из них – в журналах рекомендуемых Высшей Аттестационной Комиссией Республики Узбекистан, 1 статья опубликована в зарубежных изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, заключения и списка использованной литературы, общий объем работы составляет 135 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Rizaev B.X. Social and aesthetic functions of comedies and humor // International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies. Volume: 8 / Issue: 11 / – Macedonia, 2019. – P.46-53. (Impact factor ICV: 6.88).
2. Ризаев Б.Х. Ҳажвий тип табиати ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. – № 6. – Б. 55-58.
3. Ризаев Б.Х. Юмористик тип яратиш маҳорати // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2004. – № 5. – Б. 59-62.
4. Ризаев Б.Х. Неъмат Аминов ижодида ўзбек ҳажвчилиги анъаналари // НамДУ илмий ахборотномаси. – Наманган, 2020. – № 3. – Б.299-306.
5. Ризаев Б.Х. Ҳажв ва юморнинг ижтимоий ва эстетик функциялари // “Наука и образование в современном мире вызовы XXI века” (Материалы V Международной научно-практической конференции). – Нур-Султан-2019, – Б. 162-165.
6. Rizaev B.X. Hajv va yumorda realistik va shartli tasvir xususiyatlari // Modern scientific challenges and trends (collection of scientific works of the International scientific conference). – Warsaw 2020, issue №1(23), – P.128-133.
7. Ризаев Б.Х. Ҳажв ва юморнинг тарбиявий функциялари // “Узлуксиз таълим мазмуни, метод ва воситаларини модернизациялашнинг дидактик принциплари” (Республика илмий-амалий конференцияси материаллари). – Қарши, 2015. – Б. 424-425.
8. Ризаев Б.Х. Ҳажвий тип табиати ҳақида // “Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талқин муаммолари” (Республика илмий-назарий анжуман материаллари). – Қарши, 2016. – Б.171-173.

II бўлим (II часть; II part)

9. Ризаев Б.Х. Неъмат Аминов асарлари идиолектини ўрганиш тажрибасидан // “Давлат тили ва ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. 2004 йил 14 май. – Қарши, 2004. – Б.150-152.
10. Ризаев Б.Х. Ёзувчи Неъмат Аминов ҳажвиёти таҳлиliga доир // “Истиклол йилларида илм-фан” мавзусидаги анъанавий илмий-амалий анжумани материаллари. 2004 йил 21-22 май. I жилд. – Қарши, 2004. – Б. 96-97.
11. Ризаев Б.Х. Ҳажвий нутқдаги ибораларнинг нутқий маданиятдаги ўрнига доир // Тилшуносликнинг долзарб масалалари ва нутқ маданияти муаммолари (Республика конференцияси материаллари). – Термиз, 2004. – Б. 123-124.

12. Ризаев Б.Х. Ижодкор ва юмор // Вопросы филологии. – Қарши, 2005. – Б. 90-92.
13. Ризаев Б.Х. Неъмат Аминов ҳикояларида ҳажвий юмористик типлар яратиш усуллари // Насаф зиёси, 2005. №1. – Б. 11-14.
14. Ризаев Б.Х. Ҳажвиётда ижодкорнинг эстетик идеали // “Илм-фан ва тараққиёт” мавзусидаги анъанавий илмий-амалий конференцияси материаллари. 2005 йил 8-9 июнь. II қисм. – Қарши, 2005. –Б.139-141.
15. Ризаев Б.Х. Ҳажвий тип яратишда такрор усули // “Касбий таълимни такомиллаштиришнинг назарияси ва амалиёти” (Республика илмий-амалий конференция) – Қарши, 2007. – Б. 67-71.
16. Ризаев Б.Х. Неъмат Аминов ижодида юмор ва ҳажвнинг ўзаро алоқадорлиги. // ҚаршиДУ хабарлари. 2019. №4. – Б. 113-116.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий,
услубий журнали таҳририясида таҳрирдан ўтказилди (19.12.2020 йил).

Гувоҳнома № 14-061

19.12.2020. Босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84 1/16.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т. 3.2 Шартли б.т. 3,7.
Адади 100 нусха. Буюртма №.46.

Қарши давлат университети
кичик босмахонасида чоп этилди.

